

ФІНАНСОВА НАУКА: ГЕНЕЗА, ЕВОЛЮЦІЯ ТА РОЗВИТОК

FINANCIAL SCIENCE: GENESIS, EVOLUTION AND DEVELOPMENT

У статті аналізуються основні питання історії становлення, еволюції та розвитку всезагальної та особливої (національної) архітекτονіки фінансової науки. Виявлено класифікаційну та наукову обмеженість домінуючого нині у галузі фінансів поділу їх розвитку на два етапи – класичної та неокласичної фінансової теорії. Визначені та обґрунтовані критерії нової періодизації становлення, еволюції та розвитку фінансової науки, у відповідності з якими виокремлено п'ять етапів її історичного розвитку. Досліджено визначальні характеристики й особливості концепцій в галузі фінансів провідних представників економічної та фінансової науки на кожному з етапів наукового розвитку.

Taking into account the newest domestic and foreign research authors in the article analyzed the main issues of the history of the formation, development and evolution of architectonics global and national financial science. The authors investigated the defining characteristics and features of concepts in finance leading representatives of the economic and financial thought at every stage of scientific development. Based on the analysis the authors found classification and scientific limited of dominating now in the field of finance division of their development into two stages - classical and neoclassical financial theory. It is proved that according to such division opening the possibility of unilateral concentration of scientific efforts on developing the financial concepts of the neoclassical mainstream and their application as the theoretical basis of financial policy. The authors defined and justified the criteria of a new periodization of formation, development, evolution financial thought, according to which distinguish the five stages of its historical development. The first two of them it is the initial, chronologically Longest cover pre-scientific development of financial thought during the existence of ancient states to the first half of the XVIII century, and the next three - embracing ongoing development of financial science of the second half of the XVIII century to the present. In basis proposed by the authors of a new periodization assigned: general criteria (degree of state development, trade and monetary and financial relations, etc.) and special criteria (distinction the concepts of «financial thought», «financial concept», «financial analysis»; theoretical concepts of classical periods and classical situations by YA Schumpeter, scientific revolutions and scientific paradigms by Kuhn, competing research programs by I. Lakatos; changes in understanding key categories («financial system», «tax system» and others.). The authors revealed that the development of these stages was accompanied by a certain ratio between the directions of economic and financial sciences, accumulation paradigmatic basis for carrying out scientific research and development of practical recommendations consistent changes scientific paradigms (scientific and

Петро Леоненко
д.е.н., професор,
ДННУ «Академія
фінансового
управління»,
завідувач відділу
теорії економіки і
фінансів

Віктор Федосов
д.е.н., професор,
завідувач
кафедри фінансів
ДВНЗ «Київський
національний
економічний
університет
імені Вадима
Гетьмана»

**Петро
Юхименко**
д.е.н., професор,
директор
Білоцерківського
інституту
економіки
і управління
ВНЗ Університет
«Україна»

Petro Leonenko
Dr. in Economy,
Professor

Viktor Fedosov
Dr. in Economy,
Professor

**Petro
Yukhumenko**
Dr. in Economy,
Professor

ТЕОРІЯ

research programs), their competitive struggle and «synteznymy» tendencies. The defining characteristics and features of concepts in finance leading representatives of the economic and financial thought at every stage of scientific development was explored in the article. The influence of the specific economic development of country on formation of scientific views representatives of the national scientific school of finance was shown. General and particular information architectonics financial science was allocated.

Ключові слова: фінансова думка, фінансова наука, наукова фінансова школа, фінансова концепція, фінансова теорія, фінансовий аналіз, наукові напрями, фінансова доктрина, парадигмальні зміни, універсальне (загальне) і національне (особливе) в фінансовій науці.

Keywords: financial thought, financial science, school of financial thoughts, financial concept, financial theory, financial analysis, scientific directions, doctrine of finance, paradigmatic changes, paradigm changes, universal (general) and national (specific) patterns in finance science.

Постановка проблеми. В сучасній світовій та вітчизняній фінансово-економічній літературі приділяється значна увага розкриттю питань історії розвитку фінансової науки. Дослідники відмічають глибинні коріння фінансової науки, які сягають далекого минулого, коли стільки починали формуватися передумови виникнення та становлення фінансів. Кожний новий етап цивілізаційного розвитку в сфері фінансів відмічається розширенням наукових знань про фінансовий світ, методів і технологій їх аналізу, формуванням різноманітних концепцій і теорій їх економічної природи, сутності, ролі і розвитку.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Окремі аспекти історії розвитку фінансової науки знайшли відображення у працях Акерлофа Дж. [1], Базецької А. [2], Голубки С. [8], Синчака В. [22], Баскіна Дж. [37], Посереднікової Н. [19], Шумпетера Й. [35]. Аналізу еволюції фінансових концепцій в умовах глобалізації присвячені праці Єфіменка Т., Юхименка П. [9], Рейнхарта К. і Рогофера К. [20], Спенса М. [25], Чухна А. [32] та ін. Разом з тим аналіз праць вказаних та інших авторів з даної проблематики [1-26] свідчить як про поступ у дослідженнях актуальних проблем сучасної економічної та фінансової наук, так і все ще недостатню розробку питань їх історичного розвитку. До того ж слід врахувати різноманітність поглядів вітчизняних і зарубіжних дослідників у вирішенні багатьох

корінних питань фінансової теорії і виділення найважливіших етапів її розвитку, закономірностей і тенденцій формування всезагального та особливого в архітектоніці фінансової науки.

Мета дослідження – розкрити процес становлення і еволюції фінансової науки з врахуванням новітніх досліджень, визначити і проаналізувати основні етапи її розвитку та дослідити визначальні закономірності й особливості кожного з них, розкрити зміст та особливості провідних теорій і концепцій в галузі фінансів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щоб досягти поставленої мети, необхідно, на наш погляд, насамперед визначити: *по-перше*, відмінності між дефініціями «фінансова думка», «фінансова наука», «фінансова концепція», «фінансова теорія», «наукова фінансова школа» та розкрити (хоч би коротко) зміст кожного з цих понять, показати їх єдність та взаємозв'язки, оскільки звідси випливає необхідність розрізнення історії фінансової думки і історії фінансової науки; *по-друге*, визначити критерії виділення основних («переломних») етапів розвитку фінансової науки та застосувати їх у класифікації цих етапів; *по-третьє*, водночас визначити хронологічні межі кожного з етапів і їх головних представників; *по-четверте*, розкрити взаємозв'язок між парадигмальними змінами в економічній та фінансовій теорії.

З нашої точки зору, фінансова концепція – це позитивне та нормативне

трактування фінансових явищ та процесів, а також фінансової політики виходячи з певного нормативного принципу та сукупності ідей їх системного висвітлення (наприклад, лібералізму, консерватизму, соціалізму, «третього шляху»). Тобто, це система доказів певного положення або система поглядів на те чи інше фінансове явище, які базуються на загальноприйнятих теоріях певної наукової школи або можуть бути й авторською і розкривати власні теоретичні міркування дослідника. В будь-якому випадку викладені положення мають бути логічно обґрунтованими, а не штучним набором окремих різнопланових тверджень. З огляду на це концептуальність – це визначення змісту, сутності, сенсу того, про що йде мова. Фінансові концепції являють собою визначальну рису наукових етапів (періодів) розвитку фінансової думки. Під фінансовою теорією розуміється об'єднаний єдиною внутрішньою пізнавальною логікою, взаємопов'язаний у його частинах, закінчений на певний момент комплекс пояснень фактів і осмислень фінансової дійсності світу фінансів. Фінансова теорія вирізняється різносторонністю поглядів. Досить часто певні фінансові теорії є відірваними від реальної практики, а тому лише в ідеалізованому варіанті відображають фінансову практику.

На основі фінансово-економічних поглядів, обґрунтувань, підходів, концепцій і теорій формується фінансова доктрина як обґрунтування системи кроків, вектору і шляхів стратегії фінансового розвитку країни. Фінансова доктрина виступає домінуючою і пріоритетною складовою доктрини економічної.

Поняття «фінансова думка» пропонуємо розуміти як сукупність поглядів, суджень, висловлювань, ідей, побажань тощо з фінансових питань, які існують у суспільній свідомості в конкретних історичних умовах від гіпотези до достовірного знання і складають парадигмальну базу фінансової науки. Розмаїття її поглядів охоплює окремі історичні епохи у часових та різних просторових межах (світ, країна, регіон і т.п.) для яких характерні

неоднорідність суспільної свідомості, існування різноманітних економічних інтересів суспільних груп і класів, різна культура і традиції тощо.

Щодо науки, взагалі, то у свій час Й. А. Шумпетер (1883-1950) визначив її, як будь-яку галузь знання, що виробила спеціалізовану техніку пошуку та інтерпретації (аналізу) фактів» [35, с. 8]. Враховуючи цей інструментальний характер науки, можемо стверджувати: фінансова наука – це впорядкований процес дослідження знань і явищ у сфері фінансових відносин багатостороннього світу фінансів шляхом застосування особливого аналітичного наукового апарату, який розвивається, вдосконалюється і набуває нової якості порівняно з попереднім. Рівень знань про фінансовий світ на сучасному етапі його розвитку дає можливість поставити і вирішити питання про фінансову науку в широкому і вузькому розумінні. На наш погляд, критерій розмежування між ними не повинен пролягати ні по лінії відмінностей між формаційним та цивілізаційним підходами до вивчення історичного процесу розвитку фінансових відносин у суспільстві, ні по лінії розмежування предмету та методу науки, ні по лінії ступеня розвитку товарно-грошових відносин, наявності/відсутності ринкової економіки. Зі змістовної точки зору родові поняття предмету і методу вивчення у фінансовій науці з часом фактично не змінилися (хоч трактування їх дійсно може бути і реально є різним). Інша справа – об'єкт дослідження, який безперервно зазнає кількісних і якісних змін, структурних, галузевих та інших перетворень у тісному зв'язку зі змінами в національних і світовій економіках. З нашої точки зору, саме він може бути критеріальною основою виділення фінансової науки у широкому і вузькому розумінні, виявлення відмінностей між ними.

Фінансова наука у вузькому розумінні – це наука про окремі структурні ланки складної сфери фінансів. Фінансова наука у широкому розумінні включає в себе ще й сукупність знань про закономірності розвитку фінансових відносин у глобальних

масштабах всієї людської цивілізації, всіх національних держав, які з певного часу функціонують і взаємодіють у загальнопланетарному масштабі. Отже, розмежування між фінансовою наукою у вузькому і широкому розумінні знаходиться в межах здійсненого нами розрізнення між фінансовою думкою та фінансовою наукою і разом з тим змістовно збагачує це розрізнення. Зокрема, долається обмеження розвитку фінансової науки лише рамками ринкової парадигми, в залежності від неї розширюються можливості для трактування розвитку національної фінансової науки. У зв'язку з глобалізацією, її тенденціями та закономірностями, наслідками тощо фінансова наука у широкому розумінні виступає у єдності національного і наднаціонального, як глобальна, а національна фінансова наука предстає у вузькому розумінні, як локальна. Остання співвідноситься з першою як часткове з цілим, а отже входить до складу фінансової науки у широкому розумінні.

За своїм змістом і часом існування найбільш широке поняття – фінансова думка. Раніше єдина (синкретна), така, що існувала на рівні здорового глузду, вона з певного періоду часу починає розвиватися у своїх різних формах трьома відносно самостійними потоками: 1) думки на побутовому рівні; 2) думки на рівні концепцій і теорій у поєднанні з фінансовою політикою; 3) думки на рівні фінансового аналізу (фінансової науки). Важливою є необхідність розуміння певної умовності між цими елементами структури понятійно-категоріального апарату, «пересікання» їх між собою, а звідси – і труднощів розгляду їх у «чистому» вигляді. З наведених нами вище понять впливають деякі висновки.

По-перше, врахування спільності (об'єкту, факти) і розрізень між наведеними вище поняттями фінансової думки та фінансової науки підводить основу під поняття «прогрес» у фінансовій науці. Вважається, що останнє неправомірно застосовувати щодо економічної та фінансової політики, оскільки у цьому випадку відсутня база для порівняння. У галузі фі-

нансової науки (у нашому розумінні) поняття «прогрес» означає вдосконалення техніки аналізу і зростаючий ступінь оволодіння фактичним матеріалом (відкриття нових фактів, нових аспектів старих фактів, нових співвідношень між фактами).

По-друге, періодизація становлення, розвитку, еволюції фінансової науки повинна повною мірою враховувати і відображати спільне і відмінності у зазначених вище поняттях, які використовуються при розкритті проблем еволюційно-революційного поступу фінансової науки, як особливої, відносно самостійної галузі людських знань.

По-третє, існують певні аналітичні дослідження (тобто аналіз) у фінансових концепціях, хоч, можливо, і не пов'язані спеціально із спробами вдосконалення концептуального апарату науки. Тому необхідний їх пошук і відбір із загального потоку фінансової думки. Аналіз є синонімом наукового дослідження взагалі, а також теорією пізнання і методологією науки, одним із методів отримання нових дослідницьких результатів, прирощення наукових знань.

З існуючої наукової думки багатьох поколінь можна вивести таку закономірність: саме поняття «фінанси» з'явилося одночасно із виникненням держави і товарно-грошового господарства, воно змінювалося разом із їх розвитком і удосконаленням. Зміст фінансів та їх тлумачення в думці зазнавали змін також під впливом завдань та функцій, які покладалися суспільством на державу. Умови їх розвитку відзначалися різноманітністю політичних, економічних і соціальних аспектів. Становлення, еволюція і розвиток фінансової думки, у тому числі і на етапі її функціонування як фінансової науки, знаходяться під впливом розвитку економічної думки і економічної науки. Звичайно, у свою чергу фінансова думка, взаємодіючи з економічною, чинить свій вплив на розвиток фінансової науки. В результаті відбувається їх взаємне збагачення. Щоправда, воно мало свою специфіку в залежності від набуття фінансовим знанням все більш

автономного розвитку як самостійного напрямку науки. Виходячи з такої постановки проблеми, закономірно виникає питання про співвідношення основних етапів розвитку економічної та фінансової наук. В сучасній економічній та фінансовій літературі відсутня єдність поглядів дослідників з цього питання. На наш погляд, у найбільш загальному вигляді це питання знаходить своє вирішення за допомогою концепції наукових революцій, насамперед обґрунтування теоретичних парадигм (або конкуруючих науково-дослідних програм) і їх змін на певних етапах соціально-економічного розвитку та розвитку власне самої науки. Як правило, появу цих концепцій відносять до 60-70-х рр. ХХ ст. і пов'язують з працями відомих наукознавців Т. Куна (1922-1995) та І. Лакатоші (1922-1974).

Зробимо кілька уточнень. *По-перше*, концепції наукових революцій Т. Куна та І. Лакатоші мають попередника, насамперед у вигляді концепції «класичних ситуацій» (або «класичних станів») видатного австро-американського вченого Й. А. Шумпетера, який обґрунтував поняття класичного періоду і «класичного стану», застосовував їх в своїх дослідженнях та вказав на труднощі, пов'язані з періодизацією в економічній, фінансовій та інших науках [35, с. 62].

По-друге, Й. Шумпетер виокремив і проаналізував три класичні ситуації, що становлять ядро хронологічно і змістовно більш широких класичних періодів: 1) другої половини ХVIII ст. (між 1750 і 1790 рр.); 2) кінця ХVIII ст. – початку другої половини ХІХ ст. (між 1790-ми і кінцем 1860-х рр.); 3) кінця ХІХ ст. – перших десятиліть ХХ ст. (між 1890-ми і 1914-ми рр.). Відмітимо, що вчений всі свої погляди на періодизацію, їх хронологію, класичні ситуації і т.п. супроводжував багатьма застереженнями, які мають загальне методологічне значення, вважаючи, що останні можна віднести до будь-якої спроби періодизації [35, с. 991].

По-третьє, вчений виявив і розкрив суто суперечливий вплив та наслідки дії, за його термінологією, соціального

механізму, який, з одного боку, «не лише сприяє розвитку концептуального апарату і накопиченню додаткових знань, але й забезпечує найбільш потужний стимул до того, що зазвичай називається прогресом у науці». З другого боку, даний соціальний механізм утруднює розвиток наукових знань, впровадження нових форм і методів досліджень, а тому пов'язаний з певними втратами при подоланні старих поглядів і утвердженні нових [35, с. 56].

По-четверте, розвиваючи положення про класичні ситуації, вчений не абсолютизує їх роль та значення, тобто не зводить розвиток науки винятково до їх зміни внаслідок наукових революцій, а й визнає поступовий, еволюційний розвиток наукових знань [35, с. 11].

Слід підкреслити, що проблема періодизації будь-якої науки вимагає обґрунтування критеріїв, за якими вона здійснюється. Щодо економічної та фінансової думки досить популярним у минулому та і в сучасних умовах є критерій врахування відмінностей у їх зрілості, вперше обґрунтований К. Д. Г. Рау (1792-1870). На думку цього всесвітньо відомого німецького вченого, у своєму розвитку фінансова наука проходить три періоди: ненауковий стан, перехід до наукової обробки матеріалу, науковий (раціональний) стан. Застосовуючи цей поділ до періодизації розвитку фінансової науки, ряд сучасних дослідників (В. В. Ковальов, Н. Л. Полтораднева та ін.) виділяють стосовно неї дві великі стадії: класичної і неокласичної теорії фінансів [12; 18; 22]. Цей поділ покладений також в основу більшості підручників та навчальних посібників з фінансів прибічниками такого підходу. Виділимо недоліки цієї періодизації: 1) зверхспрощення дійсного становища у галузях економічної та фінансової наук у всі періоди їх розвитку (не враховується існування інших теорій, концепцій, шкіл та напрямів науки, між якими існують складні взаємовідносини конкуренції, боротьби і взаємозбагачення); 2) така «двоетапна» періодизація породжує дещо спотворене уявлення про нібито

безроздільну першість, домінування протягом всього другого етапу розвитку неокласичних теорій, взагалі – хибну думку про справжній загальний стан в економічній та фінансовій науках (плюралізм теорій, наявність ортодоксії та гетеродоксії тощо); 3) за великим рахунком ігнорування взаємозв'язку економічної і фінансової думки. Насправді ж цей взаємозв'язок виходить на рівень загальноновизнаного у світовій та вітчизняній фінансово-економічній літературі XIX ст. положення про існування економічної, фінансової та управлінської наук після XVIII ст. і тісно пов'язується з «Багатством народів» А. Сміта [21, с. 170].

У сучасній фінансовій літературі використовуються й інші критерії періодизації розвитку фінансової думки. Серед них – зміни соціальних і економічних умов і наступні зміни практичних задач, які привертати увагу вчених у різних періодах; широкий загальнонауковий та конкретно-історичний контекст розвитку науки; плюралізм форм теоретичного відображення фінансової реальності; зміни теоретичних парадигм у зв'язку з науковими революціями та інші. Врахування цих критеріїв та тісного зв'язку розвитку економічної та фінансової думки як у минулому, так і в теперішньому в обґрунтуванні періодизації розвитку фінансової науки значно розширює перелік його етапів (періодів) і складових кожного з них. Він дає можливість врахування як «старих», так і новітніх явищ і процесів у фінансовому житті суспільства. Розглядаючи еволюцію фінансової теорії і практики як безперервність та неминучість, професор П. Бернстайн ще на початку XXI ст. привернув увагу до особливого становища людей серед біологічних видів в інституціональному аспекті, а відтак до особливостей фінансової науки порівняно з природничими чи технічними [4, с. 222]. Важливим чинником впливу на фінансову науку був і продовжує залишатись також практичний досвід, який збагачується, постійно поповнюючись новими вміннями, навичками, компетенціями, знання-

ми, дефініціями фінансового світу з врахуванням зростаючих суспільних потреб, розвитку та еволюції функцій держави, ринкового товарно-грошового і фінансового господарства. Все вищевикладене дає нам можливість, застосовуючи комбіновані критерії, виділити такі основні етапи становлення, розвитку і еволюції фінансової науки (див. табл. 1).

Запропонована нами періодизація становлення і розвитку фінансової науки не лише уникає недоліків ряду попередніх періодизацій, але й збагачується за рахунок врахування нових елементів (складових). Включення в періодизацію понять «класичних періодів розвитку» і «класичних станів (ситуацій)» та їх хронологічних меж, розрізнення понять «фінансова думка», «фінансова наука», «фінансова теорія», «фінансова концепція», «фінансовий аналіз» насамперед дає можливість конкретизувати періодизацію К. Г. Рау та її сучасних прихильників. Окрім того, період так званої класичної теорії фінансів, у тлумаченні раніше згаданих нами його сучасних прихильників (В. Ковальова та ін.), не лише охоплює собою три класичні періоди і класичні ситуації Й. Шумпетера, але й далеко виходить за їх межі та зміст. Щоб уникнути можливих прикрих помилок при вживанні однойменних, але різних за значенням, термінів, застережемо, що існують кілька відмінних один від одного значення поняття «класичний». Спочатку його вживали в економічній та фінансовій літературі для характеристики періоду від А. Сміта до Дж. С. Мілля, а згодом Дж. М. Кейнс «вживав це слово для позначення вчення А. Маршалла і його безпосередніх послідовників (докейнсіанський період економічної науки)» [35, с. 62]. Третього значення надав цьому терміну Й. Шумпетер, широко використовуючи його («класичний») у всіх трьох різних значеннях, хоч, очевидно, він не підтримував кейнівського ототожнення класики і неокласики. Своєрідно, з національних позицій особливого в українській фінансовій науці кінця XIX – початку

Основні етапи розвитку архітектури фінансової науки

Хронологія етапу розвитку фінансової науки		Характеристика етапу розвитку фінансової науки	Сутнісні ознаки етапу розвитку фінансової науки
Передумови становлення фінансової науки	I етап: XVI ст. до н.е. – XII ст. н.е.	Донауковий стан генези і розвитку фінансів та фінансової думки. Витоки першого класичного періоду	Виникнення передумов становлення і розвитку фінансів, відсутність наукового пояснення явищ і процесів фінансового життя, розуміння їх на рівні «здорового глузду»
	II етап: XIII ст. – перша половина XVIII ст.	Перехід до наукової обробки і аналізу фінансових явищ і процесів. Продовження першого класичного періоду, створення передумов для першої класичної ситуації	Дослідження фінансової діяльності держави на макrorівні по накопиченню і перерозподілу грошових засобів; формування системного наукового знання про фінансовий світ
III етап: Друга половина XVIII – початок XX ст.		Науковий (раціональний) період розвитку фінансової думки. Завершення першого класичного періоду, перша класична ситуація. Другий і третій класичні періоди та відповідні класичні ситуації	Становлення і розвиток класичного та неокласичного напрямів фінансової науки. Пліуралізм економічних і фінансових концепцій. Ортодоксія та гетеродоксія у фінансовій науці
IV етап: друга половина 30-х – перша половина 70-х рр. XX ст.		Четвертий класичний період і четверта класична ситуація у фінансовій науці	Становлення, розвиток і еволюція кейнсіанської економічної та фінансової теорій. Кейнсіансько-неокласичний синтез. Монетаризм
V етап: друга половина 70-х рр. XX ст. – початок XXI ст.		Новітній період розвитку фінансової науки в сукупності її основних напрямів (неокласичного, інституціонально-інформаційного, неоінституціонального, нового кейнсіанства, посткейнсіанства та ін.)	Розвиток новітніх варіантів неокласичної та посткейнсіанської теорії фінансів. Становлення і розвиток неоінституціональної та інших неортодоксальних теорій фінансів

Джерело: власна розробка авторів.

XX ст. підходять до цього питання П. Юхименко, С. Бойко, В. Федосов, називаючи її представників класиками української фінансової науки.

Автори усвідомлюють, що навіть для некваліфікованого читача перелік важливих зауважень і уточнень, пов'язаних з періодизацією і класифікацією теорій економічної та фінансової наук, на цьому не завершується. По-перше, необхідно мати на увазі певну умовність будь-яких

виокремлень етапів, стадій чи періодів у періодизаціях в першу чергу із-за досить тонких граней, розмежувальних ліній між цими частинами, які до того ж «розтинають» єдиний цілісний історичний процес розвитку. По-друге, в реальності у межах кожного із виокремлених етапів водночас існують і конкурують, взаємодіють різні теорії – ортодоксальні, гетеродоксальні, як ті, що домінують, так і ті, що знаходяться на перифе-

рії світової та національної науки. По-третє, насправді реальний процес розвитку і еволюції науки характеризується не лише неухильним прогресивним поступом, але й можливими відступами в ньому – поверненням на домінуючі позиції «старих» напрямів думки у вигляді нових теорій. По-четверте, небаченим раніше феноменом стало сходження з панівних позицій в історичному розвитку теорій ортодоксального марксизму в колишньому СРСР та інших країнах державного соціалізму, повернення більшості вчених цих країн у лоно сучасних світових теорій, ренесанс теорій ринкового соціалізму (Китай, В'єтнам). По суті все це – явища специфічної наукової революції, ніколи і ніким не передбаченої раніше, явища, що потребують спеціального ґрунтовного розгляду. Проте, як і раніше, марксистське вчення (в ортодоксальних і неомарксистських варіантах) продовжує залишатись в цілому специфічним каталізатором розвитку світової економічної, фінансової і управлінської наук.

Використання поняття «класичний стан» для періодизації становлення і розвитку економічної та фінансової наук передбачає обов'язкове врахування того факту, що «будь-який класичний стан підводить підсумок або консолідує ту дійсно оригінальну працю, яка до нього приводить, і не може бути зрозумілим сам по собі» [35, с. 62]. На першому етапі розвитку фінансів і фінансової думки обумовлювався такими основними чинниками: 1) розвитком економічних відносин, опосередкованих їх грошовою формою; 2) появою ознак державності і утворенням перших держав, у зв'язку з чим виникає потреба, яка не зникла й на сучасному етапі суспільного розвитку, грошової форми забезпечення державних функцій (розбудова інфраструктури, комунікацій, військові, медичні, соціальні витрати тощо); 3) інституціоналізацією (розвиток правил, норм, правових основ) функціонування фінансових відносин, які носять імперативну форму. Історичні джерела першого (найтривалішого за часовим

виміром – більш ніж 2000 років) етапу, які збереглися до нашого часу, свідчать, що фінансова практика має глибші корені у порівнянні з фінансовою наукою. Існувало багато різноманітних фінансових господарств, які зароджувалися, розвивалися, занепадали і вмирали, проте відсутні підстави для тверджень про існування в цей час фінансової науки. Разом з тим, саме період становлення перших держав відмічається появою фінансової практики і окремих елементів зачатків фінансової науки.

В протипагу першому етапу в розвитку фінансової думки, на всіх наступних етапах відбувається «стискування» їх тривалості (особливо після другого з них) і насичення їх працями представників різних теоретичних шкіл та напрямів національної фінансової науки. Між теоретичними напрямками посилюється взаємозв'язок і взаємодія, а також і боротьба за впливи на розвиток науки і практики, з якою тісно пов'язується винагорода та різні заохочення. Завдяки формуванню державних фінансових інститутів та інституціоналізації грошових відносин відбувається становлення і розширення структурних ланок фінансової системи, причому, проходить це паралельно в ряді країн Західної Європи. Найбільш освічений в цей час клас (духовенство) з XII по XV ст. намагається осмислити і систематизувати правила ведення державного господарства, що створило реальні передумови розвитку фінансової науки. Цей період характеризується початком розбудови фінансової архітектури, появою фінансово-банківських інститутів по збереженню і транспортуванню цінностей, управління фінансовими фондами, акумульованими з релігійних і світських джерел, які призначалися для фінансування хрестових походів, надання позик. В обхід існуючої біблійної заборони на лихварство італійські банкіри вводять в обіг векселі, які виконували одну із функцій грошей. Тим самим вони створювали основи для появи нових грошей, сприяли розвитку грошового обігу, поступовому витісненню металевих

грошей, які були незручні для трансакцій і мали просторові обмеження.

Саме в цей період фінансова думка починає активне осмислення явищ і процесів у фінансовій системі, які були виразом потреб соціально-економічного розвитку держав. Поява нових інститутів у фінансовій системі спонукала до осмислення самої категорії «фінанси». Саме у XV ст. у Західній Європі були закладені значимі початки науки про державні фінанси. В цей період, відмічено в сучасній літературі, існує тісний взаємозв'язок дослідження проблем оподаткування (перш за все акцизів) і розвитку зовнішньої та внутрішньої торгівлі [37, с. 29-54]. З'явилися перші узагальнення меркантилістських ідей, що їх здійснили практики. Д. Карафа здійснив широке дослідження економічних проблем національних держав, що виникали в Західній Європі. Далі слід відмітити Н. Макіавеллі, Ж. Бодена, Дж. Ботеро та ін. Ідеї, підняті Д. Карафою, знайшли подальше відображення у працях М. Пальмієрі, Ф. Гвічардіні, Дж. Ботеро, яких Й. Шумпетер об'єднав під єдиною рубрикою «консультанти-адміністратори» і зауважував, що в німецькій літературі цей термін співпадає за значенням з терміном «камералісти» (від «camera» - «кімната-скарбниця») [35, с. 202]. Відмітимо, що сучасні як публічні так державні фінанси і їх розуміння фактично в певній мірі ґрунтуються на основних тезах камералістів, науковий напрям яких пов'язаний з формуванням і цільовим використанням державної казни і управління нею [36, с. 56-59]. Виявилося, що своєрідне тієї чи іншої конкретної країни мало визначальний вплив на формування версії походження категорії «фінанси».

Отже, можна зробити висновок, що на другому етапі розвитку фінансової науки з XV ст. зміцнився зв'язок між фінансовою теорією і практикою, наука починає набувати більш помітного впливу на фінансову практику. Меркантилісти зробили перші кроки у визначенні фінансового господарства як сукупності доходів і витрат. Категорія «фінанси»

тракувалась по-різному, але її розуміння залежало в першу чергу від доміантних чинників: політичної економії, покладених в основу дослідження фінансів; інституціонального середовища країни; національних особливостей економіки та історичних традицій країни, що склалися. На наш погляд, насамперед різноманітність розвитку відносин на різних етапах цивілізаційного розвитку є основною причиною різного розуміння теоретиками і практиками різних країн ключових понять «фінанси», «фінансове господарство», та ін. Відомий український вчений-фінансист професор М. Мітіліно (1875-1930) у другій половині 20-х рр. XX ст. відобразив ці обставини таким чином: «Слово «фінанси» (по-французькому – finances, по-німецькому – Finanzen, по-італійському – finanza), на думку одних учених, походить від латинського слова – finis (кінець, термін) і сполучається з поняттям «платіжного терміну». У середні віки вживали слова – «finatio» «finare» «finantia rescuparia», що на мові XIII й XIV ст. визначали «платіж», «сума грошей» тощо. На думку інших учених, слово «фінанси» англо-саксонського походження від слова «fine» (шифр), або «finden» (знаходити), або «fein» (спритний, хитрий). Останню згадку підтверджує й те, що у середні віки в Німеччині під словом «Finanz» розумілося «хитрість», «підступність», «лихварство». Що ж до Франції, то приблизно тієї самої доби під словом «finances» розумілося: «державні прибутки», «державне господарство». Ось у цьому значенні це слово й набуло собі права на існування на всій земній кулі, і тепер під словом «фінанси» розуміється не лише державне господарство, а взагалі господарство різних публічних об'єднань та юридичних осіб».

В історичному розрізі виникнення і розвиток державних фінансів і фінансів домогосподарств проходить майже паралельно. До основних умов їх генези належать:

1) виникнення і утвердження реальних грошей (як золотих, так і срібних);

2) поява паперових носіїв, у яких закріплена необхідна інформація, у тому числі і фінансово-економічна;

3) наявність на національному рівні встановленого державою номіналу грошових засобів;

4) формування на основі загальної згоди аналогу грошей, таких як розписка і векселі.

Становлення та розширення фінансів домогосподарств, особливо фінансів підприємств стимулювалися розвитком фондового ринку, появою в XVI – XVII ст.ст. у Західній Європі цінних паперів. Поява бірж у країнах Західної Європи, на яких здійснювалися угоди купівлі-продажу цінних паперів (акцій, векселів, асигнацій, в тому числі і державних), сприяли формуванню світової і національної фінансової архітектури. Демократизація суспільних відносин під впливом буржуазних революцій у XVI – XVII ст. завершує процес становлення національних фінансових систем. Виникли і отримали розвиток нові фінансові відносини завдяки розподілу: по-перше, сфер задоволення потреб і господарської діяльності; по-друге, сфер державного і приватного господарства; по-третє, відділення грошових засобів монарха від ресурсів державної казни. Домінують державних фінансів стає нове поняття «бюджет», яке виражає інше, ніж раніше існуюче поняття «казна», призначення, способи формування і напрями використання фінансових ресурсів. Вже у XVIII ст. в літературі був зафіксований фундаментальний характер впливу політичної економії та державного права на становлення і розвиток фінансової науки. Він обумовив формування, розвиток і еволюцію різних наукових фінансових шкіл, які мали ті ж самі назви, що й школи в політичній економії, проте відрізнялися між собою понятійно-категоріальним апаратом, методологією дослідження фінансових категорій та інститутів, соціальною спрямованістю аналізу та рядом інших системоутворюючих ознак.

На третьому етапі розвитку фінансової науки – формування та утвердження наукового (раціонального)

підходу до вивчення фінансів, формування фінансової науки як самостійної галузі знань – спостерігалось нове помітне явище. У межах фінансової науки формуються, а в подальшому успішно розвиваються, як окремі наукові дисципліни, історія фінансової думки та фінансова історія, фінансове управління. Значну роль у цьому відіграло видання у різних країнах Європи антологій та історико-економічних праць [29]. Поява наукової літератури свідчила, по-перше, про професійний інтерес економістів та фінансистів як до праць минулого, так і до перекладів іноземних робіт, по-друге, про шанобливе і неупереджене ставлення до мислителів своєї країни та зарубіжжя, по-третє, використання зібраних праць як об'єкта і предмета досліджень, по-четверте, про становлення чотирьох особливих наукових дисциплін – історії економічних та історії фінансових учень, історії економіки та історії фінансів. Необхідно відмітити, що в цей період в галузі історичних досліджень розвитку науки помітні кілька характерних особливостей. По-перше, відсутність чіткого розмежування досліджень історії розвитку економічної та фінансової думки. По-друге, зосередження уваги на історії думки (науки, літератури) в окремих країнах або у поглядах окремих видатних учених. По-третє, відсутність (аж до 20-х рр. XX ст.) праць українських учених в галузі історії становлення і розвитку вітчизняних досліджень економічної та фінансової наук. На наш погляд, ця обставина значною мірою пояснюється тривалою (багатовіковою) відсутністю власної державності, мовними і цензурними утисками тощо. Показово, що посилання на ці негативні явища містять праці окремих зарубіжних авторів з історії економічної та фінансової науки (Л. Косса, Ю. Каутц та ін.).

Під впливом практики протягом тривалого часу відбувався не лише вихід фінансової думки на рівень науки, але й водночас йшло формування національних напрямів (або ліній) фінансового мислення – італійського, німецького, французько-

го, іспанського, англійського. Представники фінансової науки в Україні також брали активну участь у цьому загальноєвропейському науковому процесі. Інакше кажучи, становлення і розвиток архітектури фінансової науки здійснювались спільними зусиллями представників різних країн Західної та Східної Європи XVIII – початку XX ст. Він характеризується завершенням першого класичного періоду і настанням першої класичної ситуації між 1790 і 1800 рр., а в подальшому – знаходженням фінансової науки в другому та третьому класичних періодах і відповідних їм класичних ситуаціях. Отже, на відміну від традиційної (на сьогоднішній день – панівної дихотомічної) періодизації, яка розділяє розвиток на етапи класичної та неокласичної фінансових теорій, у нашому випадку йдеться про їх тісний зв'язок у межах єдиного (третього за рахунком) етапу розвитку. Таким чином, утворюється сплав універсального (загального) і національного (особливого) в економічних і фінансових наукових знаннях у загальноєвропейському просторі та вимірі. Звичайно, такий підхід не відкидає концепції так званого поешелонного суспільно-економічного розвитку країни Західної та Східної Європи, їх компаративного аналізу (А. Гершенкрон та ін.).

За часом досить тривалий третій етап розвитку фінансової науки характеризувався також значними змінами у змісті самої науки. Такий перебіг розвитку виявляється цілком закономірним, якщо врахувати ряд важливих обставин.

По-перше, зазначений етап розвитку охоплює всі три класичні ситуації, отже, в кожній з них наука зазнає ряд переходів від «кризового» до «нормального» становища, від «революційного» до «еволюційного» типу розвитку.

По-друге, у кожній із класичних ситуацій мають місце різне домінування теорій та їх співіснування, а також відбуваються зміни у «національних лініях» розвитку фінансової науки.

По-третьє, стрижень цього етапу розвитку економічної та фінансової наук становить перемога маржиналістської наукової революції і утвердження внаслідок цього маржиналізму з його ключовими концепціями граничної корисності та граничної продуктивності, що після 70-х рр. XIX ст. став теоретико-методологічною основою економічної та фінансової ортодоксії.

Загальна ситуація у фінансовій, як і в економічній, науці цього періоду характеризувалась в кінцевому підсумку домінуванням неокласичного напрямку, представленого рядом наукових шкіл (австрійської, кембриджської, лозаннської, стокгольмської, американської та ін.).

Друга половина XVIII ст. знаменувалась початком виділення фінансів як самостійної науки і повним відокремленням її від політичної економії та управління в складі системи економічних наук, що розпочала активно формуватись. Фундаментом фінансової науки вважають дослідження представників пізнього меркантилізму - німецьких учених-камералістів, англійських публіцистів та практиків, перехідних від меркантилізму до класики (Н. Барбон, Т. Мен та ін.), а також представників класичної політекономії – французьких фізіократів та англійських класиків.

Найпомітнішими постатями у німецькій фінансовій думці другої половини XVIII ст., що уособили її вихід на рівень самостійної, виокремленої від інших знань, фінансової науки, були Й. Г. Юсті (1717–1771) та Й. Зонненфельс (1732–1817). У своїй праці «Основні початки поліції, торгівлі і фінансів» (1765), яка була перекладена майже на всі європейські мови, Й. Зонненфельс визначає фінансову науку як зібрання правил із справляння державних доходів більш вигідним для держави методом [10]. Й. Г. Юсті у своїй праці «Система фінансів» (1766) розглядав сутність фінансової науки в більш широкому аспекті. Автор аналізує не тільки вчення про доходи і витрати, але й управління камеральними справами

(тобто державним господарством), а також кредит і його вплив на розвиток держави. Саме ці дві праці заклали фундамент фінансової науки. Проте, оскільки Й. Г. Юсті у своїй праці вибудував загальну систему фінансової науки шляхом систематизації існуючих фінансових концепцій, це дало підставу відомому українському фінансисту, академіку І. І. Янжулу назвати його «батьком фінансової науки» [36, с. 85].

До кінця XVIII ст. відбувається більш ґрунтовна розробка фінансових питань не тільки з практичної точки зору, але й в теоретичному плані. Цьому сприяли: *по-перше*, поява нових теорій в галузі філософії, права і держави Ш. Монтеск'є, Ж. Руссо, І. Канта; *по-друге*, розвиток нової науки про народне господарство, яка пов'язана з іменами фізіократів, і *по-третє*, корінні зміни в політичній, соціальній і економічній сферах під впливом буржуазних революцій та науково-технічного прогресу (НТП). Слід відмітити французьку школу фізіократів Ф. Кене, А. Тюрго, В. Мірабо, ідеї яких чинили значний вплив на розвиток фінансової науки. Постановка і обґрунтування ними питань справедливості обкладання, перекладання, джерел доходу, розмірів участі кожного у видатках держави та інших питань теорії податків мали визначальний вплив на розширення спектру концепцій фінансової науки. Переважно скептичне відношення до концепції єдиного податку фізіократів явно переважається визнанням пріоритету їх у розгляді питань доходів, взаємозв'язку і взаємозалежності фінансів і народного господарства. У своїй знаменитій «Економічній таблиці» основоположник фізіократії Ф. Кене вперше поставив і розкрив питання про органічний взаємозв'язок оподаткування і народногосподарського процесу [11, с. 242-279, 350-367, 451-488]. Фізіократи першими розпочали аналіз в сфері взаємозв'язку витрат і доходів і їх збалансованості.

В рамках політичної економії викладають окремі положення про фінанси, зокрема про непродуктивність

витрат на управління державою і неприпустимість порушення «природного порядку», тобто прав свободи діяльності, власності і конкуренції. Разом з тим вони дали поштовх до наукового розуміння економічної основи фінансового господарства. Зокрема, А. Сміт п'яту книгу своєї праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776) присвятив фінансовому господарству і вченню про фінанси [23]. Саме у цій частині він не тільки дав фінансовій науці достатньо вагоме природно-господарське обґрунтування, але й подав вчення про фінанси, яке відповідало умовам і поглядам свого часу.

У праці А. Сміта відсутні категорії «фінанси» і «фінансове господарство», проте це не завадило вченому виявити зв'язок між фінансами і народним господарством, залежність фінансового господарства від народного. На відміну від своїх попередників він включає в народне багатство не одне, а три джерела - землю, працю і капітал та відповідні доходи, які і забезпечують державне господарство фінансовими ресурсами. Три розділи, присвячені фінансам, містять детальний аналіз державних видатків, державних доходів і державних боргів. Вчений розглянув функції держави у ринковій економіці з точки зору: 1) підтримки порядку в країні; 2) забезпечення зовнішньої безпеки; 3) здійснення фінансової діяльності. На його думку, допустимі тільки витрати, які відповідають інтересам суспільства, а державний кредит можна використовувати лише у військовий час. Більш чітко А. Сміт сформулював принципи оподаткування (основи яких були закладені Й. Г. Юсті), розглянув податки на землю, працю і капітал у їх взаємозв'язку. Ці ідеї в подальшому стануть центром аналізу у працях видатних українських вчених-економістів другої половини XIX – початку XX ст. (М. Х. Бунге, М. М. Алексеєнка, М. І. Туган-Барановського, М. М. Соболева та ін.).

В процесі аналізу видатків держави учений поділив їх на видатки загальнозначимі для суспільства (це

оборона і утримання державних інститутів), які покриваються за рахунок суспільних доходів, а також видатки, що забезпечують інтереси окремих осіб. Звідси з'явилася думка вченого про поділ державного і місцевого фінансового господарства та несправедливості покладення видатків на все суспільство у тих випадках, коли вони приносять користь лише частині його. Поділ А. Смітом державних доходів на податкові і неподаткові, тобто доходи від капіталів господарюючих суб'єктів і доходи від використання майна, яке знаходиться у власності держави, не втратив науковості й понині. Відмічені вище ідеї кардинально вплинули на господарське і фінансове життя європейських країн, а наука про фінанси набула самостійного значення. Окремі наукові рекомендації були покладені в основу формування інституціонального середовища функціонування фінансових систем різних країн. Нові погляди автора, вважав Н. Ф. Мольєн, міністр фінансів за часів Наполеона, точним чином пояснюють «механізм суспільства подібно Ньютону, який відкрив систему Всесвіту» [3, с. 7].

Видатний представник англійської класичної політекономії Д. Рікардо (1772-1823) продовжив творчий розвиток її основних положень і разом з тим фінансової науки. Особливу популярність йому у економічній та фінансовій науках принесла публікація дослідження «Начала політичної економії і оподаткування» (1817), у якому він заклав фундамент нової теорії податків. Засадами її було вчення про трудову вартість, ренту і заробітну плату як джерела фіску. Слід відмітити, що уже останні представники класичної політекономії і фінансів усвідомлювали неспроможність так званої «невидимої руки ринку» забезпечити вирішення усіх проблем і неможливість держави обмежуватись роллю «нічного сторожа». Зокрема, Дж. Ст. Мілль (1806-1873) підкреслював: «Без виконання державою ряду додаткових функцій неможливий соціально-економічний прогрес» [15, с. 960].

Ідеї англійського спрямування фінансової науки в подальшому отримали розвиток і використання у працях вчених економістів-фінансистів різних країн світу в різноманітних економічних школах і течіях. Тим самим були створені умови для виділення у першій чверті XIX ст. з політичної економії самостійної науки про фінанси (фінансової науки) у нерозривній єдності із фінансовим правом. Термін «фінансова наука» і «фінансове право» використовувались як рівнозначні, а у фінансовій науці виділилося дві частини – економічна і юридична [36]. Відмежування юридичної частини науки і оформлення її в самостійну галузь (фінансове право в повному розумінні цього слова) відбулися значно пізніше і завершилися уже в радянський період історії фінансового права [12, с. 157], хоча питання розмежування цих наук ставилося ще в дореволюційний період. Як відомо, основні положення для такого виділення заклав А. Сміт у «Багатстві народів» [7, с. 26, 27-28]. Щоправда, процес розмежування політичної економії (економічної теорії) та фінансів, як самостійних наук, у різних країнах мав свою хронологію та специфіку і ускладнювався ототожненням фінансової науки і фінансового права.

Англомовний напрям фінансової школи дав більш широке визначення фінансів і, окрім державних доходів і видатків, до фінансів стали відносити капітал, процес його нагромадження і руху, кредитно-грошову систему. У сферу фінансів вводилася також спекуляція цінними паперами. Широкий діапазон думок щодо термінологічного апарату фінансів, без уточнення та цільових функцій призначення, методів формування тощо, був, як відмічають сучасні дослідники, наслідком метонімії [1]. На думку представників англійської школи фінансів, метонімія - логічна близькість комплексу понять (дохід, прибуток, капітал) із фінансами - відкрила можливість характеризувати їх як фінансові дефініції.

На третьому етапі розвитку в Німеччині, як і в інших європейських

країнах, характерним було поєднання загального і особливого в галузі економічної та фінансової наук. До загального належить насамперед те, що розвиток фінансової думки пройшов послідовно періоди всіх трьох класичних ситуацій і, таким чином, зазнав притаманних їм загальних впливів. Щодо особливостей, то ними були своєрідне ставлення: по-перше, до вчення англійських класиків, по-друге, до визначення місця фінансової науки в системі знань, по-третє, до врахування інституціональних елементів. В кожному з класичних періодів загальне становище складалось під впливом насамперед соціально-економічного розвитку, класичної політичної економії, але набувало своїх особливостей. Спочатку у першій половині XIX ст. це було «критичне смітінство» (Г. Гуфеланд, Л. Г. Якоб, К. Г. Рау та ін.), потім у другій половині XIX ст. – «критичне рикардіанство» (А. Вагнер, Г. Дітцель, К. Діль та ін.), а в останній третині XIX – на початку XX ст. у зв'язку з домінуванням нової (молодої) історичної школи на чолі з Г. фон Шмоллером та ін. – «своєрідна антикласика» (термін наш – Авт.). З цим пов'язане широке використання інституціональних елементів у наукових дослідженнях представників німецької історичної школи, особливо нової (за термінологією Шмоллера – історико-етичної школи). То ж не випадково ця школа вважається предтечею (або одним з теоретичних джерел) інституціоналізму, як на пряму в економічній та фінансовій науці, становлення якого відбувалося в США наприкінці XIX - початку XX ст., а в Європі – дещо пізніше.

З питання класифікації економічних наук та місця в ній фінансової науки німецькі вчені представлені двома групами: 1) прихильники виокремлення науки про фінанси в особливу третю самостійну частину економічного знання (К. Г. Рау, Ю. Соден, К. Егеберг, Й. Лотц та інші), що знайшло відображення у побудові підручників з фінансів. Найбільш популярні з них – підручник К. Г. Рау «Основи фінансової науки» (1832; 7

видань) та підручник К. Т. Егеберга «Курс фінансової науки» (18 видань у Німеччині, 2 видання російською мовою). Важливо відзначити, що структура та логіка розгляду питань у галузі фінансів відображали тодішній зміст і стан розвитку фінансової науки, її місце в класифікаціях економічних наук не лише в німецькому, а й в інших національних напрямках – англійському, італійському, українському, російському тощо; 2) група відомих учених (К. Баумштарк, К. Мальхус, І. Шьон, Ш. Нейфорн, К. Умпенбах, Л. Якоб та ін.) розглядали науку про фінанси, як особливу самостійну науку, навіть протиставляли її політичній економії [28, с. 408]. Вперше у своїх працях до складу фінансів включає місцеві фінанси Л. фон Штейн (1815-1890). Він зробив спробу в системі фінансової науки створити повну наукову систему вчення про самоврядування [33, с. 65]. У науковому доробку вченого простежується мета визначити місце державного фінансового господарства в системі управління. Л. Штейн всебічно розглядає співвідношення фінансової науки і вчення про господарство держави, його принципи, а також значення самоврядних утворень (публічних союзів) у суспільному господарстві [34].

Третій етап розвитку фінансової думки в Німеччині та Австрії завершився наприкінці XIX – початку XXст. працями в галузі фінансів А. Вагнера (1835-1917), Г. Ф. Кнаппа (1842-1926), Г. фон Шмоллера (1838-1917), Г. Дітцеля (1857-1935). У працях видатного німецького вченого А. Вагнера чітко визначені і розкриті проблеми фінансової науки: організація ефективного і належного фінансового контролю; нагляд за принципами економії; встановлення належного балансу між державними потребами, національним продуктом і оподаткуванням. Вчений вводить в обіг категорію «фінансова економіка», під якою розуміє державний бюджет. Він наголошує на втручанні держави в розподільчі та перерозподільчі процеси шляхом реалізації податкової політики в інтересах більшості суспільства. У вітчизняній

та зарубіжній літературі справедливо відзначається особлива заслуга А. Вагнера, а саме доповнення ним принципів оподаткування А. Сміта в концептуальному плані і покладення їх в основу податкової політики, тобто фінансової практики. Навіть у радянських умовах, на початку 20-х рр. ХХ ст., підкреслювалась необхідність правильної побудови податкової системи, тобто такої, яка повинна відповідати принципам оподаткування А. Вагнера [6, с. 153, 157].

А. Вагнер відомий також в економічній літературі відкриттям так званого закону «зростаючого обсягу державної діяльності». Він відкрив, дослідив і обґрунтував на прикладі фінансової аналітики нову закономірність, тенденцію: зростання державних видатків в розвинутих країнах відбувається значно швидше, ніж національного продукту. В свою чергу, зростання душевого споживання національного доходу як наслідок індустріалізації викликає більш швидке розширення державної діяльності. Все це отримало назву Закону А. Вагнера. Отже, А. Вагнер задовго до Д. Кейнса підвів економічну теорію і практику до розуміння нової, зростаючої ролі держави і об'єктивної необхідності державного втручання. Це дало підставу називати його німецьким Д. Кейнсом. Таким чином, у межах фінансової концепції представників німецької фінансової школи сформувалася цілісна теорія державних фінансів, обґрунтований взаємозв'язок між фінансовою, бюджетною політикою держави та інституціональними чинниками, у найбільш повному і завершеному вигляді обґрунтовано інститут державного фінансового контролю.

У межах фінансової концепції представників німецької фінансової школи сформувалася цілісна позитивна і нормативна теорія державних фінансів, обґрунтований взаємозв'язок між фінансовою, бюджетною політикою держави та інституціональними чинниками, у найбільш повному і довершеному вигляді обґрунтовано інститут державного фінансового контролю.

Третій етап розвитку фінансової науки, який включає в себе три класичні ситуації з домінуванням відповідно класичної та неокласичної фінансових шкіл і напрямів, завершився на початку 30-х років ХХ ст. Розпочався перехід до нової – четвертої – класичної ситуації, зміст якої полягав у формуванні кейнсіанства як нового самостійного напрямку в економічній та фінансовій науках і принципово нової фінансово-економічної політики, що зайняли визначальне місце в теорії та практиці США і майже всіх країн Заходу. Віхами на цьому шляху були корінні зміни в соціально-економічному розвитку, викликані насамперед світовою економічною кризою 1929-1933 рр. («Великою депресією»), «Новим курсом» Д. Ф. Рузвельта, працями видатного англійського вченого Дж. М. Кейнса (1883 – 1946) – «Трактат про гроші» (1930), «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» (1936), «Теорія зайнятості» (1937) та його послідовників, а відтак виникненням кейнсіанства і його різних варіантів.

Фінансова концепція Дж. М. Кейнса виходить з наступних основних постулатів його загальної теорії:

По-перше, всі найважливіші проблеми капіталістичного розширеного відтворення необхідно вирішувати в контексті попиту, що забезпечує реалізацію ресурсів, а не з позицій пропозиції ресурсів, як це пропонували представники попередніх наукових економічних шкіл.

По-друге, капіталістична економіка немає більше можливостей для ефективного саморегулювання. В умовах все більшого усупільнення праці і капіталу втручання держави неминуче. Державне регулювання може і повинно замінити (в крайньому випадку суттєво доповнити) механізм автоматичного регулювання економіки за допомогою цін.

По-третє, кризи перевиробництва виступають на поверхні економічного життя як суттєвий недолік споживчого попиту. Саме тому проблему рівноваги в економіці слід вирішувати з точки зору попиту. Для цього Д.

Кейнс вводить термін «ефективний попит», який виражає рівновагу між споживанням і виробництвом, доходом і зайнятістю.

По-четверте, введення до економічного обороту дефініції «ефективний попит» дозволило повернутися до макроекономічних агрегатних показників (національного продукту і національного доходу) від яких фактично відмовилися всі післярікардовські економічні школи. Повернення до них дозволило вияснити як функціонує економічна система в цілому, поставити ряд проблем, завдань, пов'язаних з рухом усього потоку вартості, що виробляється, розподіляється і споживається.

По-п'яте, головним інструментом в руках держави регулювання економіки виступає бюджетна політика. Тому на державний бюджет і фіскальну політику в цілому поклалися завдання забезпечення зайнятості робочої сили і фінансування виробничого обладнання. Грошово-кредитному регулюванню Дж. Кейнс відводив меншу роль.

На основі ідеї про «ефективний попит» була переглянута вся фінансова теорія. Вона стала розглядатися як складова частина теорії зайнятості і доходів, а фінансова політика як невід'ємна частина економічної політики.

Д. Кейнс розглядає державні видатки в якості головного важеля урядового втручання в економіку, формування «ефективного попиту» і подолання кризи. Забезпечений податками і позиками, він повинен сприяти реалізації національного доходу. Новою позицією в кейнсіанській теорії, яка була вперше введена в науковий оборот, стало положення «податки – вбудовані стабілізатори». Воно засновано на функціональній залежності між національним доходом і податками: чим вище рівень національного доходу, тим більша сума податків повинна поступити до бюджету. Такий характер податків, на думку Д. Кейнса, забезпечує автоматичну гнучкість економічної системи. Новим положенням, що було вперше введено в теорію державних

фінансів, стала ідея щодо необхідності зростання державних видатків, «які фінансуються за допомогою позик». Послідовники Д. Кейнса назвали це «дефіцитним фінансуванням», тобто фінансуванням в борг; з цього часу з концепцією «здорових фінансів» класичної школи було остаточно покинчено.

Сучасна вітчизняна та зарубіжна література містить чимало докладних описань та аналізу втрати кейнсіанством попередніх пріоритетних позицій в 1970-і рр. і переходу науки і наукового співтовариства на новий етап розвитку. Початок шумному процесу повалення Кейнса з п'єдесталу був покладений потужною атакою монетаристів на його вчення зокрема і на кейнсіанство в цілому. З великої кількості зображень цього процесу наведемо аналіз його відомим американським ученим, лауреатом Нобелівської премії з економіки П. Кругманом. Якраз у цей період, писав дослідник, «багато економістів відвернулись від Кейнса. Вони стали стверджувати, правда не без деякої підстави, що у своїх працях він виходив із посилок, які неможливо строго визначити; чисті теоретики стали стверджувати, що теорія, мікрооснови якої побудовані на спостереженнях, а не аксіомах, не повинна мати право на існування незалежно від того, як вона показала себе на практиці. Девальвації Кейнса сприяв і не кейнсіанський характер проблем, з якими світ зіштовхнувся в 1970-і та 1980-і роки – інфляція, а не дефляція (хоч на початку 1920-х років не хто інший, як Кейнс першим дав цілісне пояснення гіперінфляції, що вразила в той період багато з європейських валют), і нестача заощаджень, а не відсутність попиту. Врешті решт Кейнс зійшов нанівець під потужним натиском антикейнсіанських ідей, починаючи від математично бездоганних академічних пошуків, згідно яким рецесії в принципі неможливі (або, якщо вони трапляються, то лише під впливом тих категорій споживачів, які раціонально віддають перевагу більшому дозвіллю, ніж більшій праці), і

закінчуючи популярними концепціями маніакального толку, на зразок економіки пропозиції» [37].

Подібний аналіз причин і наслідків зміни наукових парадигм, зокрема їх пріоритетності та впливу на економічну і фінансову політику, став загальним місцем у сучасній і зарубіжній фінансово-економічній літературі, присвяченій аналізу переходу з другої половини 70-х рр. ХХ ст. на новий етап наукових досліджень. Проводячи аналогії між 30-ми і 70-ми рр. ХХ ст., лауреат Нобелівської премії з економіки Дж. Стігліц писав: «В 70-ті рр. з'явилась нова проблема – інфляція, а також виросло нове покоління економістів. Проблемою в 1930-х роках була *дефляція*, тобто зниження цін. Для молодих економістів, які прагнули себе проявити, все це було стародавньою історією. Ще одна глибока рецесія здавалась їм чимось неймовірним. Той факт, що більшість післявоєнних економічних спадів були пов'язані з посиленням кредитної політики Федеральної резервної системи, сприяв посиленню забобонів консерваторів, які вважали, що будь-які відхилення від ідеальної схеми розвитку економіки пов'язані з діями уряду, а не зі збоями фінансового механізму» [19, с. 289]. Водночас Дж. Стігліц констатував наявність і інших поглядів, у яких, на його думку, давалось переконливе тлумачення відсутності повоєнних криз: «цьому сприяло загальносвітове визнання необхідності сильного регулювання» [19, с. 289]. В силу ряду причин Й. Шумпетер не виокремив класичного періоду і класичної ситуації, пов'язаних з кейнсіанською науковою революцією другої половини 30-х років ХХ ст. З нашої точки зору, маємо вагомий підстави розглядати як класичну ситуацію домінування у 50-60-і рр. ХХ ст. в світовій економічній думці кейнсіансько-неокласичного синтезу, розробленого представниками ортодоксального кейнсіанства (П. Самуельсон, Р. Хікс, Е. Хансен, Ф. Модільяні та ін.). Вважаємо цілком правомірним розглядати останню третину ХХ ст. – перше десятиріччя

ХХІ ст. як етап подальшого розвитку неокласики в сукупності її нових теорій (монетаризму, раціональних сподівань, економіки пропозиції, реального бізнес-циклу та ін.). Нарешті, в ХХІ ст. відбувається інтенсифікація розвитку теорій неоінституціоналізму, які розглядаються багатьма водночас як складова сучасного інституціоналізму і втілення (збагачення, синтез) неокласичних положень.

В найбільш відомій книзі Д. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» немає такої дефініції як «фінанси», тільки кілька сторінок приділено податковій політиці, так званім «соціальним інвестиціям» і «видаткам, що фінансуються за допомогою позик». Але вихідна його ідея щодо необхідності державного втручання для досягнення «ефективного попиту» має безпосереднє відношення до державних фінансів і фіскальної політики. Адже головним інструментом втручання держави в економічне життя є фінанси, оновлена за їх допомогою частина вартості національного продукту. Теорія видатного англійського економіста справила величезний вплив на розвиток фінансової науки і розробку фіскальної політики майже у всіх розвинутих країнах світу на протязі 40-х – першої половини 70-х рр. Цей напрямок світової економічної думки визначив на багато років розвиток фінансової науки.

Необхідно зауважити, що незважаючи на відносно короткий період часу домінування кейнсіанського напрямку в економічній та фінансовій науках (30-60-ті рр. ХХ ст.) [39], і переходу науки і наукового співтовариства на новий етап розвитку (за П. Кругманом, вихід на домінуючі позиції в науці представників чиказької школи монетаризму на чолі з професором М. Фрідменом [40]) вплив його новітніх варіантів залишається значним. Через чотири десятиліття новітня глобальна фінансово-економічна криза, відповідальність за яку поклали на ринковий фундаменталізм неоконсервативного тлумачення, надала додатковий поштовх для подальшого процесу «реконструкції»

кейнсіанства, таким специфічним чином підтвердивши оптимістичні сподівання його представників. У межах кейнсіанства виокремились економічні та фінансові концепції представників нового кейнсіанства. Дж. Стігліц відносить їх до двох основних течій. Перша з них узгоджується з більшістю неокласичних допущень, але з одним важливим винятком: про жорсткість заробітної плати і цін, тобто, наприклад, про незниження їх за наявності надлишкової пропозиції робочої сили (безробіття). При протилежному допущенні, тобто більшій гнучкості заробітної плати і цін, «економіка була б ефективною, а її учасники поводитись би у відповідності зі стандартною неокласичною моделлю» [26, с. 310].

Прихильники другої течії у новому кейнсіанстві, можливо, більше наближались до поглядів самого Кейнса і вважали проблеми ринкової економіки більш глибокими. Зниження заробітної плати і посилення економічного спаду пов'язані як причина і наслідок із-за скорочення у цьому випадку споживачами своїх витрат. Дефляція або навіть уповільнення темпів інфляції порівняно з очікуваними можуть привести фірми до банкрутства в результаті браку отриманих доходів для платежів по кредитах. З цієї точки зору, проблеми, що виникають на фінансових ринках, частково обумовлюються відсутністю індексації боргових контрактів з врахуванням рівня цін.

Вихідним пунктом для перегляду кейнсіанської економічної теорії стали, по-перше, зміщення акцентів з питань безробіття на питання інфляції та зростання, по-друге, визнання неадекватності мікроекономічної основи для кейнсіанської макроекономічної теорії. З точки зору багатьох – мікроекономіка, яка приділяла основну увагу поведінці фірм, і макроекономіка, що займалася поведінкою економіки в цілому, в повоєнний період розійшлись в різні сторони і стали окремими науковими напрямками і дисциплінами. В них застосовувались різні моделі, а отримані з їх допомогою висновки також вияви-

лись різними. Так, в неокласичних моделях мікроекономіки поняття «безробіття» взагалі не існувало, тоді як в кейнсіанській макроекономіці безробіття вважалось першочерговою проблемою. В постулатах мікроекономіки підкреслювали ефективність ринків, а в макроекономіці – нерациональне використання ресурсів в періоди рецесій та депресій. Досить швидко з'ясувалося, що при спільності загальної тенденції сучасної науки – пошуках єдиного підходу для інтеграції макро- і мікроекономіки - представники різних напрямів економічної та фінансової наук, насамперед монетаризму і посткейнсіанства, розійшлись по різні сторони і пропонували різні вирішення проблеми.

Виокремилось кілька наукових напрямів, які відігравали помітну роль у формуванні економічної та фінансової політики (монетаризм, нове кейнсіанство тощо). Проте необхідно відмітити, що до цього часу жодному з напрямів сучасної економічної та фінансової теорій не вдалося задовільно вирішити проблему несуперечливого і ефективного поєднання мікро- і макроаналізу. Зміна умов відтворення спричинила певне «поправління» економічних концепцій. Практичні рекомендації державного втручання набувають нового звучання. Реформістські рекомендації відкидаються, кейнсіанські методи регулювання заступають неокласична теорія й практика державного втручання. Особливо авторитетним стає один з неокласичних напрямів – неоконсерватизм. Водночас панівне становище в економічній та фінансовій науках і в практиці посів монетаризм – грошова теорія і політика Фрідмена та його прибічників, що відображає їх прихильність до ідеї мінімальної ролі держави і обмеження її впливу. Згідно з концепцією монетаризму необхідно збільшувати грошову масу з фіксованою швидкістю, що дорівнює темпам зростання реального обсягу виробництва (темпи зростання виробництва, які дорівнюють темпам зростання робочої сили, плюс темпи зростання продуктивності). Вона

подавалась як найкращий спосіб стабілізації цін, тобто забезпечення низької інфляції. Проте практика не підтвердила базову емпіричну гіпотезу монетаризму, яка полягала в тому, що співвідношення кількості грошей і обсягу ВВП (яке називають швидкістю грошового обігу) є постійною величиною. Насправді протягом останніх 30 років це співвідношення варіювалось у широких межах, принаймні у деяких країнах.

Теоретичною базою сучасного неоконсерватизму є неокласична доктрина, поступове відродження якої починається в 50-60-х роках, а розквіт випадає на 70-80-ті роки. Ця течія відродилася під впливом, з одного боку, об'єктивних обставин, посилення суперечностей ринкової системи господарства, з іншого – як відображення кризи кейнсіанської теорії. Найвпливовіші теоретики неокласичної школи є противниками теорії ДЖ. Кейнса. В 70-80-ті роки зіткнулися два основні напрями західної економічної думки. Кейнсіанський підхід до повного використання ресурсів і економічної рівноваги, заснований на «ефективному попиті», в досягненні якого важливе місце відведено державі, поступається місцем неокласичному, відповідно до якого приватний ринок, ринкове господарство не повинні обмежуватися державним втручанням, конкуренція створює кращі можливості для забезпечення економічної рівноваги. Концепцію «ефективного попиту» заступає концепція «пропонування ресурсів». Підхід двох шкіл до економічної ролі заощаджень також протилежний. За ДЖ. Кейнсом, заощадження визначаються інвестиціями, основою тут є «схильність до інвестування». За теорією неокласиків, заощадження, зрештою, зумовлюють рівень нагромаджень, капітальні вкладення та економічне зростання. Кейнсіанське тлумачення рівня безробіття як залежного від попиту й примусового відкидається, безробіття проголошується добровільним. Кожна з розглянутих шкіл, пропонує свої практичні рекомендації в галузі економічної та фінансової

політики. Відмінності в економічних доктринах зумовили різний підхід до методів регулювання економіки. Необхідно зазначити, що йдеться тільки про зміну методів і ні в якому разі не про повне скасування державного втручання. Зміна в методах регулювання пов'язана насамперед із суттєвою переорієнтацією пріоритетів бюджетної та податкової, кредитної й грошової політики.

Неокласична школа виходить з пріоритету грошової політики. Сучасний неокласицизм надає особливого значення монетарній політиці, тому що розвиток інфляції загрожує формуванню норми нагромадження та прибутку. Славетним представником сучасного монетаризму є М. Фрідман – глава чикагської школи. Його грошову теорію в західній літературі звать «консервативною контрреволюцією». Згідно з теорією М. Фрідмана, державне втручання слід обмежити тільки грошовою сферою. На його думку, необхідно проводити таку грошову політику яка створювала б сприятливі умови для економічної активності. Розвиток світової економіки на принципах інтеграції та інтернаціоналізації (виникнення світового ринку капіталів, зростання ролі ТНК, концентрація зусиль в галузі виробництва, підвищення значимості фінансових ресурсів – головного двигуна будь-якої сфери бізнесу) підвів наукове товариство до необхідності теоретичного обґрунтування сутності та ролі фінансів господарюючого суб'єкта. Формування нового інституціонального середовища на демократичних засадах у середині ХХ ст. підняло цю необхідність до рівня практичної. Ініціаторами вирішення цієї проблеми виступили представники так званої міжнародної фінансової школи. Фундаментальні складові її зводяться до таких положень:

1) економічна могутність країни, а, отже, і стійкість її фінансової системи – це могутність її приватного сектору, ядро якого складають великі корпорації;

2) основа будь-якої національної фінансової системи - фінанси підприємницького сектору;

3) панівна ідея - мінімізація державного втручання у діяльність підприємницького сектору;

4) прибуток і розвинуті ринки капіталів - доступні джерела фінансування, що створюють передумови для розвитку великих корпорацій;

5) глобалізація, як загальна світова тенденція сучасного цивілізаційного розвитку, сприяє подальшій інтернаціоналізації ринків капіталу, товарів, праці, інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

Перенесення цих узагальнень на власне фінансову науку дає можливість розглядати їх як систему знань про організацію і управління фінансовою тріадою: ресурсами, відносинами (договорами), ринками. Ключовими розділами, які склали основу формування новітньої неокласики і/або які стали її складовими частинами, є основоположні концепції і граничної корисності; арбітражного ціноутворення; структури капіталу; портфеля і ціноутворення на ринку фінансових активів; ціноутворення на ринку опціонів; переваг ситуацій у часі. Вони не лише не втратили своєї новизни і значимості, але й набувають подальшої актуальності у процесі розвитку національних і світової фінансових систем в умовах глобалізації та фінансіалізації. Ядром новітньої неокласичної теорії фінансів є систематизація знань і учень про системне функціонування фінансових ринків, а підняв її на п'єдестал першості розвиток сучасної ринкової економіки. Якраз цим у першу чергу обумовлюється спрямування зусиль дослідників неокласичної школи фінансів на розробку теоретичних основ, на яких можливе здійснення практичної діяльності в процесі проведення операцій на фінансових ринках.

Із багатоманітності новацій фінансової науки в цьому плані найбільш наближеними до практики стали праця Гаррі Марковіца про принципи формування портфелів, революційні погляди Франко Модільяні і Мертона Міллера на корпоративні фінанси і поведінку ринків, модель оцінки капітальних активів

Шарна-Трейнора-Мостна-Літнера, тлумачення гіпотези ефективного ринку Юджимой Фамою і модель ціноутворення опціонів Фішера Блека, Майрона Шоулза і Роберта Мертона. Професор П. Бернстайн відзначав, що нових теорій, спроможних зрівнятися з переліченими вище, не з'явилося. «Однак застосування фундаментальних ідей йшло семи-мільними кроками, перетворюючи, з одного боку, практику, а, з іншого боку, змінюючи різні аспекти теорії» [4, с. 221]. Особливо слід виділити напрям, який виник на початку ХХ ст. і обумовлений науковим аналізом практики активного і динамічного розвитку приватного (корпоративного) бізнесу – корпоративні фінанси. У науковій літературі існує широкий спектр поглядів у розумінні сутності, змісту і мети корпоративних фінансів, проте усі дослідники роблять акцент при визначенні термінологічного апарату на таку характеристику корпоративних фінансів, як забезпечення дохідності [4, с. 2-3]. Разом з тим, поширюючи фінансову науку на сферу корпоративних фінансів, неокласична теорія розглядає фінансові відносини індивідів в контексті з корпоративними фінансами, пропонуючи в цілому статичне середовище. У ній відсутні інститути, діють, головним чином, безликі гравці, які торгують індивідуально, проте мають ідентичні портфелі ризикованих активів. Зародження в лоні неокласичного періоду т.з.поведінкової теорії фінансів зміщує акцент на конкретного суб'єкта фінансових відносин, однак без врахування існуючого зовнішнього середовища.

Домінування приватного сектору, поява наукових розробок у галузі корпоративних фінансів призвели до ще більшого розмежування державних фінансів (публічних фінансів) і фінансів господарюючих суб'єктів. В наукових положеннях державних фінансів спостерігається зміщення акцентів у дослідженні окремих їх категорій, як то: податки, бюджет, державний кредит тощо. Так, у своїх працях Р. Масгрейв пов'язував неокласичні концепції державного

регулювання з кейнсіанською політикою державного регулювання, податкового обкладання та державного кредиту, висував пропозиції щодо підвищення ефективності державного управління [14].

Нинішній п'ятий етап розвитку фінансової науки значною мірою пов'язаний із розвитком теорії корпоративних фінансів, яку розпочали активно розвивати на початку ХХ ст. Вони сформувалися до середини ХХ ст. а її основою стали теорії нового напрямку економічної та фінансової наук – неоінституціоналізму. Поштовхом до виділення нового напрямку фінансової науки у межах неокласики став вихід у 1937 р. праці майбутнього американського лауреата Нобелівської премії з економіки Р. Коуза «Природа фірми». У 70-х рр. ХХ ст. неоінституціональна теорія проникає в сферу фінансів спочатку у США, а пізніше і в Західній Європі. Нині вона є провідною практично у всіх галузях світової фінансової теорії, що дає нам підставу виділити її серед інших на нинішньому етапі розвитку фінансової теорії, як одну з альтернативних. У фінансовій науці цей етап відзначений подальшим розвитком теорії т.з. біхевіористичних фінансів (Д. Канеман і Е. Тверські) і неоінституціональних фінансів (Р. Мертон, Е. Ло, Р. Шіллер) [38, с. 263-291]. Їх об'єднує єдиний теоретико-методологічний підхід (міждисциплінарний підхід). У загальному плані дана теорія являє собою симбіоз психології та фінансів і обґрунтовує ірраціональність при прийнятті індивідуальних рішень фінансового характеру в умовах фундаментальної невизначеності. Автори розкривають надзвичайно великий вплив суб'єктивних (психологічних) факторів в процесі прийняття фінансових рішень, що може впливати на їх об'єктивний характер. На цій основі, на думку авторів, відбувається зниження ефективності і очікуваної користі рішень, які реалізуються.

З точки зору представників неоінституціоналізму, на відміну від неокласичної і біхевіористичної теорії, неоінституціональний підхід ближ-

чий до практики. Інститути, які діють як посередники від імені індивідів, створюють ефективне ринкове середовище. Завдання неоінституціональної фінансової теорії полягає у пошуку можливостей використання існуючих фінансових інститутів або створення нових з метою пом'якшити ризики і підвищити результативність фінансової діяльності. На думку Р. Мертона, інновації, які пропонуються інститутами, що націлені на отримання вигоди, можуть зменшити і навіть повністю ліквідувати наслідки поведінкових аномалій і ринкової неефективності, яка створюється індивідуальними інвесторами в реальній економіці. Е. Ло розглядає фінанси як єдину частину економіки, яка дійсно функціонує. Він вважає, що інститути виступають центральною ланкою фінансової сфери, виникаючи і змінюючись в результаті свідомих рішень тих акторів, які їх використовують, а також у відповідь на дії еволюційних факторів. Р. Шіллер подає фінанси як інструмент, який дозволяє зробити фінансову сторону життя людей більш безпечною [4, с. 58; с. 68; с. 91].

Отже, особливість неоінституціонального напрямку розвитку фінансової науки, полягає в тому, що фінанси досліджують як суспільне явище, яке розглядається крізь поведінку окремого індивіда, як самостійного суб'єкта фінансової діяльності. Фінансові інститути становлять собою правила поведінки у фінансовому середовищі, створюються і змінюються в основному в результаті проб і помилок фінансово активних індивідів. Безпосередній вплив на удосконалення фінансових інститутів чинять інновації та інші фактори еволюції суспільства.

Інституціональний підхід у фінансовій науці полягає в утвердженні не просто зростаючої ролі людини як основного економічного ресурсу постіндустріального суспільства, а й в обґрунтуванні висновку про загальну переорієнтацію постіндустріальної системи на всебічний розвиток особистості і проголошення ХХІ ст. періодом людини. Інституціоналіс-

ти під фінансовою наукою розуміють науку про те, яким чином люди управляють витратами і надходженнями фінансових ресурсів протягом визначеного періоду часу. При цьому головна функція сучасної фінансової системи, як сукупності ринків та інших інститутів, що використовуються для укладення фінансових угод, обміну активами і ризиками, виражається у задоволенні потреб людини. Суб'єкти економічної діяльності (організації, органи державної влади усіх рівнів) існують для того, щоб сприяти виконанню цієї основної функції.

РЕЗЮМЕ

1. На основі запропонованої авторами нового методологічного підходу в статті обґрунтована нова періодизація становлення і розвитку архітектури фінансової науки, співвіднесення її з періодизацією розвитку політичної економії (економічної теорії), що відкривають ширші порівняно з попередніми дослідженнями можливості для більш глибокого розкриття загального і особливого у розвитку фінансової науки, її взаємозв'язку та взаємодії з економічними концепціями на кожному із виділених історичних етапів. Розрізнення понять «фінансова думка», «фінансова наука», «фінансова концепція», «фінансова теорія», «фінансова доктрина», поняття класичних періодів і класичних ситуацій, наукових парадигм і її змін, конкуруючих науково-дослідних програм, позитивного і нормативного складників тощо утворюють парадигмальну базу розвитку економічної та фінансової наук. Вона відіграє конструктивну роль у їх розвитку, а разом з тим зазнає змін на кожному з виділених етапів даного розвитку з урахуванням змін та потреб економічної та фінансової систем.

2. Проведений аналіз наукових джерел з фінансової науки та дослідження її теоретичних витоків свідчить про виникнення та становлення фінансової науки внаслідок функціонування держави та товарно-грошового господарства, необхідності

грошового забезпечення її функцій. Звідси випливає обумовленість ототожнення поняття «фінанси» з поняттям «державні фінанси». На перших етапах розвитку фінансової думки вони розглядалися виключно у складі трактатів з управлінської думки та управління державою (Д. Карафа, Н. Макіавеллі, Ж. Боден та ін.). У подальшому, починаючи з XIX ст., фінансова наука розширила межі та зміст категорій «фінанси» та похідних від неї в результаті метонімії. Розпочалось вживання фінансових категорій у контексті домашнього господарства, приватного сектора економіки, розширились межі їх значення, фінанси і їх структурні ланки стали включати капітал, прибутки, доходи і витрати корпорацій і домогосподарств.

3. З початком формування національних держав у Європі поряд з проблемними напрямками у фінансовій науці помітними стають існування національних особливостей («національних ліній») у трактуваннях фінансових відносин, фінансових систем і фінансового господарства, а з часом зміни у національній пріоритетності досліджень. Розроблення питань співвідношення національного і світового (глобального) стає важливою частиною фінансової науки.

4. Виділення А. Смітом в останній третині XVIII ст. в складі політичної економії її окремої частини – науки про фінанси – започаткувало процес троякого розгляду останньої: 1) як відособленої наукової дисципліни, предметом якої були державні фінанси (І. Г. Юсті, Й. Зонненфельс, К. Рау, Л. Косса та ін.); 2) як складової частини політичної економії (А. Сміт, Д. Рікардо та ін.) або правових наук, зокрема фінансового права (І. Янжул, І. Тарасов, І. Озеров, В. Лебедев та ін.); 3) як особливої самостійної галузі знання. З розглядом фінансової науки як самостійної наукової дисципліни в системі економічних наук тісно пов'язане розширення предмету дослідження фінансами місцевих союзів (Л. Штейн, М. Цитович, Е. Селігмен, Ф. Нітті та ін.),

корпоративних фінансів (Г. Кінг, В. Лох, М. Дженсен, К. Сміт та ін.) та фінансами домогосподарств (К. Плен, М. Кантер та ін.)

5. Одна з особливостей розгляду розвитку світової фінансової науки полягає у виокремленні як специфічної частини фінансової науки взагалі та фінансової історії – зокрема компаративного (порівняльного) аналізу розвитку фінансових відносин та фінансової науки кінця 20-х – початку 30-х рр. XX ст. і кінця першого десятиліття XXI ст. В аналізі помітні два основних підходи до розгляду цих явищ і процесів – ліберальний, що представлений концепціями неокласичного мейнстріму (монетаризм, нова класична теорія та ін.), та неліберальний, що охоплює трактування економічних і фінансових відносин з позицій інституціонально-інформаційних, еволюційних, ново кейнсіанських, посткейнсіанських та інших неортодоксальних теорій.

6. Результати здійсненого нами аналізу свідчать про намагання ряду провідних теоретиків і урядів розвинутих країн світу вирішувати проблеми сучасного соціально-економічного розвитку на основі домінуючих концепцій неокласичного напрямку економічної та фінансової науки. Разом з тим посилюється роль та значення альтернативних фінансово-економічних концепцій, насамперед інституціонального та нового кейнсіанського напрямів. Помітна також тенденція до посилення різних «синтезів» у розвитку економічної та фінансової наук, спроб вироблення змішаних парадигм шляхом поєднання несуперечливих, елементів співіснуючих нині актуальних парадигм.

7. Що ж стосується т.з. біхевіористичних фінансів, або в дослівному перекладі вітчизняних дослідників з англійської на українську як «поведінкових», що викривлює саму сутність і зміст категорії «фінанси», то, на нашу думку, ніяких «поведінкових» фінансових категорій не існує. Логіка розвитку (історично і сутнісно) в категоріальному плані іде від фінансів, державних фінансів до публічних фінансів, а далі до більш

часткових категорій. Багато дискусійних питань з цієї проблематики виникає: по-перше, в зв'язку з багатою і складною внутрішньою природою самих фінансів, які пов'язані з економікою, державою і правом, тісними взаємозв'язками фінансової науки з політичною економією, філософією, різними економічними науками, менеджментом, соціологією, психологією, юриспруденцією, історією, культурою тощо; по-друге, недостатнім розумінням деяких вихідних позицій філософії, зокрема взаємодії понять змісту і форми, об'єктивного і суб'єктивного в категорії фінанси. Суб'єктивне – психологічний фактор (як і інші надбудовні елементи форми фінансів) може в більшій або меншій мірі впливати (і впливає) на внутрішній, якісний зміст фінансів, але в зв'язку з цим вони зовсім не стають «поведінковими», «інституціональними», «екологічними» або «кліматичними» з зв'язку з великою увагою, яка приділяється в світі проблемі потепління клімату; прискорення процесу усупільнення не веде до появи, як вважають деякі вчені, нової категоріальної дефініції – «супільних фінансів»; по-третє, з недостатнім фаховим знанням багатьма нашими науковцями не тільки іноземної мови, але й економічної теорії, філософії і основ методології. Це стосується, наприклад, ототожнення в перекладі з англійської термінів «держаний» і «публічний». Далеко не завжди дослівний переклад з іноземної є якісно професійним для української мови і науки. Це стосується, зокрема, перекладу на українську мову дефініції «біхевіористичні» фінанси як «поведінкові» фінанси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акерлоф Дж. Spiritus Animalis, или Как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма / Дж. Акерлоф, Р. Шиллер; пер. с англ. Д. Пряткина; под. науч. ред. А. Суворова; вступ. ст. С. Гуриева. – 2-е изд. – М.: ООО «Юнайтед Пресс», 2011. – 273 с.

2. Базецкая А.И. Исторический аспект формирования и развития финансовой системы: Монография / А.И. Базецкая. – Х.: ХНУГХ, 2015. – 110 с.
3. Безобразов В. П. О влиянии экономической науки на государственную жизнь в современной Европе / Соч. В. П. Безобразова, д. чл. Импер. Акад. наук. – Санкт-Петербург: тип. Импер. Акад. наук, 1867. – 71 с.
4. Бернштейн П. Фундаментальные идеи финансового мира: Эволюция / Питер Бернштейн; Пер. с англ. В. Ионов. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. – 248 с.
5. Бец О. Еволюція наукових концепцій державного боргу / О. Бец, В. Лісовенко // Ринок цінних паперів. – 2014. – № 1–2. – С. 11–20.
6. Болдырев Г. И. Подходный налог на Западе и в России / Г.И. Болдырев. – Л.: Изд. Северо-западного пробюро ВСНХ, 1924. – 274 с.; Федосов В. Налоги в экономике современного капитализма, 1977, Киев «Вища школа», С. 157
7. Бунге Н. Х. Очерки политико-экономической литературы / Н. Х. Бунге. – СПб.: Типография Киришбаума, 1895. – 465 с.
8. Голубка С. М. Інституціоналізація фінансового господарства України (історична ретроспектива): монографія / С.М. Голубка. – К.: ДННУ «Акад. фін. управління», 2013. – 453 с.
9. Єфименко Т. І. Актуальні проблеми трансформації фінансово-економічних теорій в умовах глобальних змін // Фінансова глобалізація і євроінтеграція / за ред. О. Г. Білоруса, Т. І. Єфименко: ДННУ «Акад. фін. управління». – К., 2015. – С. 13–29. (496 с.)
10. Зонненфельс И. Начальные основы полиции или налогообложения: Пер. с нем. // И. Зонненфельс. – М.: Универ. тип., 1787. – 318 с.
11. Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ, А. Р. Ж. Тюрго, П. С. Дюпон де Немур; (предисл. П. Н. Ключкин; пер. с франц., англ., немец. – М.: Эксмо, 2008. – 1200 с. – (Антология экономической мысли).
12. Котляревский С. А. Финансовое право СССР / С. А. Котляревский. – Л.: Государственное изд., 1926. – 157 с.
13. Лопух К. В. Сучасний монетаризм: монографія / К.В. Лопух, В.М. Фещенко, П.І. Юхименко / За заг. ред. П.І. Юхименка. – К.: ЦУЛ, 2015. – 272 с.
14. Масгрейв Р. А. Государственные финансы: теория и практика / Р.А. Масгрейв, П.В. Масгрейв; Пер. с 5-го англ. изд. (1989). – М.: Бизнес Атлас, 2009. – 716 с.
15. Милль Дж. Ст. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж. Ст. Милль; Пер. Туган-Барановский. – М.: Эксмо, 2007. – С. 1040.
16. Небрат В. В. Еволюція теорії державних фінансів в Україні: Монографія / В. В. Небрат; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2013. – 584 с.
17. Очерки по истории финансовой науки / О. Н. Ансберг, Ю. Б. Базулин, С. А. Белозеров; под ред. В. В. Ковалёва. – М.: Проспект, 2015. – 544с.
18. Полтораднева Н. Л. Современный взгляд на трактовку категории «финансы» как методологической основы финансовой науки / Н. Л. Полтораднева // Финансы и кредит. – 2013. – № 32. – С. 42–49.
19. Посредникова Д. В. Очерки по истории финансовой науки / под ред. В. Э. Черновой. – СПб: СПб ГТУРП, 2012. – 102 с.
20. Рейнхарт К. На этот раз все будет иначе. Механизмы финансовых кризисов восемь столетий одни и те же / Кармен М. Рейнхарт, Кеннет С. Рогофф; [пер. с англ. Д. Старостенко]. – М.: Карвера Пресс, 2012. – 528 с.
21. Симоненко Г. Ф. Политическая экономия в ее новейших направлениях: Обзор и критическая оценка учений главных представителей современной экономической науки, особенно новоисторической школы / Г. Ф. Симоненко. – Варшава, 1900. – 498 с.
22. Синчак В. П. Еволюція наукової думки в оподаткуванні та її реалізація у податкових системах: Монографія / В. П. Синчак. – Київ; Хмельницький: ХУУП. 2006. – 294 с.
23. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини багатства народів / Адам Сміт. – К.: Port Royal, 2001. – 594 с.

24. Современная экономическая мысль: Пер. с англ.; Общ.ред. В.С.Афанасьева и Р.М.Энтова. – М.: Прогресс, 1981. – 816 с.

25. Спенс М. Следующая конвергенция: будущее экономического роста в мире, живущем на разных скоростях / М. Спенс; пер. с англ. А. Калинина; под ред. О. Филаточевой. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2013. – 333 с.

26. Стиглиц Дж. Е. Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса / Стиглиц Джозеф; [пер. с англ. В. Лопатка]. – М.: Эксмо, 2011. – 512 с.

27. Стиглиц Дж. Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему: [пер. с англ.] / Д. Е. Стиглиц. – М.: Эксмо, 2015. – 512 с.

28. Фінанси. Бюджет. Податки: національна та міжнародна термінологія: у 3 т. / за ред. Т. І. Єфименко, А. І. Мярковського; ДННУ «Акад. фін. управління». – Вид. 2-ге, переробл. й доповн. – К.: ДННУ «Акад. фін. управління», 2013. – Т. 1. – 728 с.

29. Фінансова думка України: у 3 т. Т. 1 / П. І. Юхименко, С. В. Львовичкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій // за ред. В. М. Федосова. – К.: Кондор, 2010. – 734 с.

30. Хохуляк В. В. Віхи становлення науки фінансового права: Монографія / В. В. Хохуляк. – Одеса: Фенікс, 2014. – 388 с.

31. Хаусман Д. Предисловие // Философия экономики. Антология [Текст] / под ред. Дэниела Хаусмана; пер.с англ. – М.: Изд. Института Гайдара, 2012. – С. 7 – 51. (520 с.)

32. Чухно А. А. Вибрані твори: у 2 т. / А. А. Чухно; передм. Л. В. Губерського, Т. І. Єфименко. – К.: ДННУ «Акад. фін. управління», 2012. – Т. 1. – 557 с. Т. 2. – 480 с.

33. Штейн Л. фон. Учение об управлении и право управления с сравнением литературы и законодательств Франции, Англии и Германии. – СПб.: Изд. А. С. Гиероглифова, 1874. – XIV. – 584 с.

34. Штейн фон Лоренц. Финансовая наука. Вып. 1.: Государственное хозяйство / Пер. с нем. под ред. А. П. Субботина. – СПб.: Тип. Северного типограф. агенства, 1885. – 53 с.

35. Шумпетер Й. А. История экономического анализа: в 3 т. Т. 1 / пер. с англ. под. ред. В. С. Автономова. – СПб.: Экон. Шк., 2001. – Т. 1. LXI+494 с. Т. 2 VIII+454 с. Т. 3. X+678 с.

36. Янжул И. И. Основные начала финансовой науки: учение о государственных доходах. – М.: Статус, 2002. – 555 с.

37. Baskin J. A History of Corporate Finance [Електронний ресурс] / Jonathan Barron Baskin, Jr. Paul J. Miranti. – United Ringdom University Press, Cambridge, 2005. – P. 29 – 54. (364 p.): Режим доступу:<https://www.google.com.ua/?lon=18espv=2#q=Baskin+s+A+History+ofcorporate+finance+Cambridge%2c+2003>.

38. Kahneman D. Prospect Theory: An Analiysis of Decision Under Risk // Econometrica. – 1979. – Vol. 47. – P. 263-291); Електронний ресурс. – [Режим доступу]:www.albacharia.ma/xmlui/bitstream/handje/123456789/31987/kahnmtversky.pdf?seguence=1

39. Krugman P. The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008 [Електронний ресурс] / P. Krugman. – New York: W. W. Norton, 2008. – 224 p.: Режим доступу: <https://www.google.com.ua/webhp?ie=UTF-8&rct=j#q=Krugman+P.+The+Return+of+Depression+Economics+and+the+Crisis+of+2008.+%2F+P.+Krugman.+New+York:+W.+W.+Norton%2C+2008.+%E2%80%94+224+p&>

40. Krugman P. Who Was Milton Friedman? [Електронний ресурс] / P. Krugman // The New York Review of Books: from the February 2007 ISSUE. – 15 p.: Режим доступу: <https://www.google.com.ua/webhp?ie=UTF-8&rct=j#q=Krugman+P.+Who+Was+Milton+Friedman+%2F+P.+Krugman+%2F%2F+The+New+York+Review+of+Books.+%E2%80%93+15.02.2007.&>

41. Stiglitz J.E. The Euro. How a Common Currency Threatens the Future of Europe [Електронний ресурс] / Joseph E. Stiglitz. – New York – London, W.W. Norton Company, 2016. – 416 p.: Режим доступу:<https://www.amazon.com/Euro-Common-Currency-Threatens-Future/dr/03932540zx>.

REFERENCES

1. Akerlof Dzh. Spiritus Animalis, yly Kak chelovecheskaia psikhologhiya upravliaet ekonomykoj y pochemu eto vazhno dlia myrovoho kapytal'izma / Dzh. Akerlof, R. Shyller; per. s anhl. D. Priatkyina; pod. nauch. red. A. Suvorova; vstup. st. S. Huryeva. – 2-e yzd. – M.: OOO «Yunajted Press», 2011. – 273 s.
2. Bazetskaia A.Y. Ystorycheskyj aspekt formyrovaniya y razvytiya fynansovoj systemy: Monohrafiya / A.Y. Bazetskaia. – Kh.: KhNUHKh, 2015. – 110 s.
3. Bezobrazov V. P. O vlyianyy ekonomycheskoj nauky na hosudarstvennuu zhyzn' v sovremennoj Evrope / Soch. V. P. Bezobrazova, d. chl. Ymp. Akad. nauk. – Sankt-Peterburh: typ. Ymp. Akad. nauk, 1867. – 71 s.
4. Bernstajn P. Fundamental'nye ydey fynansovoho myra: Evoliutsiya / Pyter Bernstajn; Per. s anhl. V. Yonov. – M.: Al'pyna Byznes Buks, 2009. – 248 s.
5. Bets O. Evoliutsiia naukovykh kontseptsij derzhavnogo borhu / O. Bets, V. Lisovenko // Rynok tsinnykh paperiv. – 2014. – № 1–2. – S. 11–20.
6. Boldyrev H. Y. Podokhodnyj naloh na Zapade y v Rossyy / H.Y. Boldyrev. – L.: Yzd. Severo-zapadnogo probiuro VSNKh, 1924 . – 274 s.; Fedosov V. Nalohy v ekonomyke sovremennoho kapytal'izma, 1977, Kyev «Vyshcha shkola», S. 157
7. Bunhe N. Kh. Ocherky polytyko-ekonomycheskoj lyteratury / N. Kh. Bunhe. – SPb.: Typohrafiya Kyrshbauma, 1895. – 465 s.
8. Holubka S. M. Instytuttsializatsiia finansovoho hospodarstva Ukrainy (istorychna retrospektyva): monohrafiia / S.M. Holubka. – K.: DNNU «Akad. fin. upravlinnia», 2013. – 453 s.
9. Yefymenko T. I. Aktual'ni problemy transformatsii finansovo-ekonomichnykh teorij v umovakh hlobal'nykh zmin // Finansova hlobalizatsiia i ievrointehratsiia / za red. O. H. Bilorusa, T. I. Yefymenko: DNNU «Akad. fin. upravlinnia». – K., 2015. – S. 13–29. (496 s.)
10. Zonnenfel's Y. Nachal'nye osnovy polytsyy yly nalohoblozheniya: Per. s nem. // Y. Zonnenfel's. – M.: Unyver. typ., 1787. – 318 s.
11. Kene F. Fyzyokraty. Yzbrannye ekonomycheskye proyzvedeniya / F. Kene, A. R. Zh. Tiurho, P. S. Diupon de Nemur; (predysl. P. N. Kliukyn; per. s frants., anhl., nemets. – M.: Eksmo, 2008. – 1200 s. – (Antolohiya ekonomycheskoj mysly).
12. Kotliarevskyj S. A. Fynansovoe pravo SSSR / S. A. Kotliarevskyj. – L.: Hosudarstvennoe yzd., 1926. – 157 s.
13. Lopukh K. V. Suchasnyj monetaryzm: monohrafiia / K.V. Lopukh, V.M. Feschenko, P.I. Yukhymenko / Za zah. red. P.I. Yukhymenka. – K.: TsUL, 2015. – 272 s.
14. Mashrejv R. A. Hosudarstvennye fynansy: teoriya y praktyka / R.A. Mashrejv, P.V. Mashrejv: Per. s 5-ho anhl. yzd. (1989). – M.: Byznes Atlas, 2009. – 716 s.
15. Myll' Dzh. St. Osnovy polytycheskoj ekonomyy s nekotorymy prylozhenymy k sotsyal'noj fylosofiy / Dzh. St. Myll': Per. Tuhan-Baranovskij. – M.: Eksmo, 2007. – S. 1040.
16. Nebrat V. V. Evoliutsiia teorii derzhavnykh finansiv v Ukraini: Monohrafiia / V. V. Nebrat; NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv. – K., 2013. – 584 s.
17. Ocherky po ystoryy fynansovoj nauky / O. N. Ansberh, Yu. B. Bazulyin, S. A. Belozarov; pod red. V. V. Kovaliova. – M.: Prospekt, 2015. – 544s.
18. Poltoradneva N. L. Sovremennyj vzghliad na traktovku katehoryy «fynansy» kak metodolohycheskoj osnovy fynansovoj nauky / N. L. Poltoradneva // Fynansy y kredyt. – 2013. – № 32. – S. 42–49.
19. Posrednykova D. V. Ocherky po ystoryy fynansovoj nauky / pod red. V. E. Chernovoj. – SPb: SPb HTURP, 2012. – 102 s.
20. Rejnkhart K. Na etot raz vse budet ynache. Mekhanyzmy fynansovykh kryzysov vosem' stoletyj odny y te zhe / Karmen M. Rejnkhart, Kennet S. Rohoff; [per. s anhl. D. Starostenko]. – M.: Karvera Press, 2012. – 528 s.

21. Symonenko H. F. Polytycheskaia ekonomyia v ee novejshykh napravlenyakh: Obzor y krytycheskaia otsenka uchenyj glavnykh predstavitelej sovremennoj ekonomycheskoj nauky, osobeno novoystorycheskoj shkoly / H. F. Symonenko. – Varshava, 1900. – 498 s.

22. Synchak V. P. Evoliutsiia naukovoï dumky v opodatkovanni ta ii realizatsiia u podatkovykh systemakh: Monohrafiia / V. P. Synchak. – Kyiv; Khmel'nyts'kyj: KhUUP. 2006. – 294 s.

23. Smit A. Dobrobut natsij. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychny bahatstva narodiv / Adam Smit. – K.: Port Roial, 2001. – 594 s.

24. Sovremennaia ekonomycheskaia mysl': Per. s anhl.; Obsch. red. V.S.Afanas'eva y R.M.Entova. – M.: Prohress, 1981. – 816 ts.

25. Spens M. Sleduiuschaia konverhentsiia: buduschee ekonomycheskoho rosta v myre, zhyvuschem na raznykh skorostiakh / M. Spens; per. s anhl. A. Kalynyna; pod red. O. Fylatochevoj. – M.: Yzd-vo Ynstytuta Hajdara, 2013. – 333 s.

26. Styhlyts Dzh. E. Krutoe pyke: Ameryka y novyj ekonomycheskyj poriadok posle hlobal'noho kryzysa / Styhlyts Dzhozef; [per. s anhl. V. Lopatka]. – M.: Eksmo, 2011. – 512 s.

27. Styhlyts Dzh. Tsena neravenstva. Chem rassloenye obschestva hrozyt nashemu buduschemu: [per. s anhl.] / D. E. Styhlyts. – M.: Eksmo, 2015. – 512 s.

28. Finansy. Biudzheth. Podatky: natsional'na ta mizhnarodna terminolohiia: u 3 t. / za red. T. I. Yefymenko, A. I. Miarkovs'koho; DNNU «Akad. fin. upravlinnia». – Vyd. 2-he, pererobl. j dopovn. – K.: DNNU «Akad. fin. upravlinnia», 2013. – T. 1. – 728 s.

29. Finansova dumka Ukrainy: u 3 t. T. 1 / P. I. Yukhymenko, S. V. L'ovochkin, V. M. Fedosov, S. I. Yuriy // za red. V. M. Fedosova. – K.: Kondor, 2010. – 734 s.

30. Khokhuliak V. V. Vikhy stanovlennia nauky finansovoho prava: Monohrafiia / V. V. Khokhuliak. – Odesa: Feniks, 2014. – 388 s.

31. Khausman D. Predyslovye // Fylosofyia ekonomyky. Antolohyia [Tekst] / pod red. Denyela Khausmana; per. s anhl. – M.: Yzd. Ynstytuta Hajdara, 2012. – Ts. 7 – 51. (520 s.)

32. Chukhno A. A. Vybrani tvory: u 2 t. / A. A. Chukhno; peredm. L. V. Hubers'koho, T. I. Yefymenko. – K.: DNNU «Akad. fin. upravlinnia», 2012. – T. 1. – 557 s. T. 2. – 480 s.

33. Shtejn L. fon. Uchenye ob upravlenyy y pravo upravlenyia s sravnenyem lyteratury y zakonodatel'stv Frantsyy, Anhlyy y Hermanyy. – SPb.: Yzd. A. S. Hyerohlyfova, 1874. – KhIV. – 584 s.

34. Shtejn fon Lorents. Fynansovaia nauka. Vyp. 1.: Hosudarstvennoe khoziajstvo / Per. s nem. pod red. A. P. Subbotyna. – SPb.: Typ. Severnoho typohraf. ahenstva, 1885. – 53 s.

35. Shumpeter J. A. Ystoryia ekonomycheskoho analyza: v 3 t. T. 1 / per. s anhl. pod. red. V. S. Avtonomova. – SPb.: Ekon. Shk., 2001. – T. 1. LKhI+494 s. T. 2 VIII+454 s. T. 3. Kh+678 s.

36. Yanzhul Y. Y. Osnovnye nachala fynansovoj nauky: uchenye o hosudarstvennykh dokhodakh. – M.: Status, 2002. – 555 s.

37. Baskin J. A History of Corporate Finance [Електронний ресурс] / Jonathan Barron Baskin, Jr. Paul J. Miranti. – United Ringdom University Press, Cambridge, 2005. – P. 29 – 54. (364 p.): Режим доступу: <https://www.google.com.ua/?lon=18es-pv=2#q=Baskin+s+A+History+of+corporate+finance+Cambridge%2c+2003>

38. Kahneman D. Prospect Theory: An Analipsis of Decision Under Risk // Econometrica. – 1979. – Vol. 47. – P. 263-291): Електронний ресурс. – [Режим доступу]: www.albacharia.ma/xmlui/bitstream/handle/123456789/31987/kahnmtversky.pdf?seguence=1

39. Krugman P. The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008 [Електронний ресурс] / P. Krugman. – New York: W. W. Norton, 2008. – 224 p.: Режим доступу: <https://www.google.com.ua/webhp?ie=UTF-8&rct=->

j#q=Krugman+P.+The+Return+of+-
Depression+Economics+and+the+Cri-
sis+of+2008.+%2F+P.+Krug-
man.+New+York:+W.+W.+Nor-
t o n % 2 C + 2 0 0 8 . + % E -
2%80%94+224+p&

40. Krugman P. Who Was Milton Friedman? [Електронний ресурс] / P. Krugman // The New York Review of Books: from the February 2007 ISSUE. – 15 p.: Режим доступу: <https://www.google.com.ua/webhp?ie=UTF-8&rct=j#q=Krugman+P.+Who+Was+Milton+Friedman+%2F+P.+Krugman+%2F%2F+The+New+York+Review+of+Books.+%E2%80%93+15.02.2007.&>

41. Stiglitz J.E. The Euro. How a Common Currency Threatens the Future of Europe [Електронний ресурс] / Joseph E. Stiglitz. – New York – London, W.W. Norton Company, 2016. – 416 p.: Режим доступу:<https://www.amazon.com/Euro-Common-Currency-Threatens-Future/dr/03932540zx>.

РІЦНУ